Shri Raghunath Temple MSS. Library,
JAMMU

No. १५७६

Title गादाधर्या सामान्य निरुक्तिः

Author ×

Extent २६ Age ×

Subject न्याय वैशेषिकं

तादार्थ्ये सामान्यनिरुक्तिः

१५७६

२६५०

॥सामान्यनिरुक्तिप्रारंभः पत्रे २२

स्मरणाद्युत्तरं

॥श्रीगणेशाय नमः॥ हेत्वाभासनिरूपणे प्रसंगस्यापि संगतित्वं संभवति । व्याप्तिपक्षधर्मतावि
शिष्टहेतुनिरूपणे सति व्याप्तिपक्षधर्मताविरोधितद्विरहवतो दुष्टहेतोस्तत्प्रदर्शकमूलस्य
न्यूनतां परिजिहीर्षुः प्रसंगस्यापि तन्निरूपणप्रयोजकत्वमाह । एतावतेति परिष्कृतव्या
प्तिपक्षधर्मते निरूपिते सति तदुत्क्रमेण दुष्टहेतोस्स्मृतेः । तस्य प्रसंगनिर्वाहकस्य लाभाय
तं तत्प्रसंगादिति सपरिकरहेतुनिरूपितप्रसंगसंगतेरित्यर्थः । तज्ज्ञानजन्यजिज्ञासाधीनत्वं
चेत्यर्थः । अन्वयश्चास्य निरूपणमित्यनेन तत्त्वनिर्णयविजयप्रयोजकत्वादित्यमूलं यद्यपि हे
त्वाभासनिष्ठतत्त्वनिर्णयादिजनकज्ञानविषयकत्वार्थकतया शिष्यप्रवृत्त्युपयोगि निरूप १
णघटकज्ञानप्रयोजनप्रदर्शनपरम् । तथापि तन्मात्रपरत्वे संगत्यप्रदर्शने विव

न्यूनतास्यादित्यनेनास्य एककार्यकारित्वरूपसंगतिप्रदर्शनपरत्वमपि संभवतीति स्फुटीकर्तुमाह तत्त्वनिर्णयादीति
आदिपदाद्विजयादिपरिग्रहः तत्कार्यकारित्वात् सपरिकरहेतुप्रयोज्यकार्यप्रयोजकत्वात् प्रयोजकत्वं च जनक
तावच्छेदकादिसाधारणम् अनन्यस्व विषयकज्ञानकार्यप्रतिरूपस्य तथात्वमक्षतमेव तत्त्वनिर्णयः अमितिकोटिनि
श्चयः तत्र व्याप्तिपक्षधर्मताविशिष्टप्रकृतहेतुज्ञानमिव तद्विपरीतकोटिसाधकस्य हेत्वाभासत्व
ज्ञानमप्युपयुज्यते प्रतिबंधकीभूतविपरीतकोटिव्याप्यवत्ताज्ञाने अप्रामाण्यग्राहकत्वादिस्तु न
योऽस्तत्वान्निर्णयप्रयोजकत्वेम् अथवा तत्त्वनिर्णयः साध्यवत्ताज्ञाने प्रमात्व निश्चयः तत्रानुमा
पकहेतौ व्याप्त्यादिविशिष्टत्वरूपसद्धेतुत्वज्ञानमिव विपरीत साधकहेतौ दुष्टत्वज्ञानमप्युप कोटि
युज्यते प्रकृतसाध्यग्रहप्रामाण्यग्राहक विपरीतसाधकहेतु दुष्टत्वग्रहविघटकत्वात्

५ अवच्छेदकत्वान्न त्रसहेतावव्याप्तिः। यद्विषयकत्वेनैत्यादिलक्षणे तृतीया याः ५

विजयप्रयोजकत्वं च हेत्वाभासस्य स्वज्ञानाधीनपरोक्तहेतुदोषोद्भावनद्वारा व्याप्त्यादिविशिष्टहेतोः

स्वज्ञानाधीनस्त्या [redacted] यत्प्रयोगद्वारा बोधम् मूलोक्तलक्षणानां दुष्टहेतुलक्षणत्वे दोषे ष

२ त्वव्याप्तिः। यथार्थज्ञाननिष्ठानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकविषयताश्रयत्वपर्यंतस्य समू

2 हालंबनज्ञानविषयताश्रयोदासीनपदार्थवारणाय प्रथमलक्षणे विवक्षिणीयतयाबाधो

द्विज्ञानप्रतिबंधकतायां प्रायशो हेतुविषयतायां अवच्छेदकत्वाकं थतिया सुतरां तथेत्यत आ

हयथाश्रुतमिति इदं एतल्लक्षणत्रयं। ननु हेतुवदाभासंत इति व्युत्पत्त्या हेत्वाभासपदस्य दुष्टहे २

तुपरत्वात् दुष्टहेतुनिरूपणस्यैव प्रतिज्ञातत्वात्तल्लक्षणमेवाकांक्षितं मतस्तदनुक्तौ मूलस्य न्यू

नता अन्यथा विधव्युत्पत्त्या हेत्वाभासपदस्य हेतुदोषपरत्वे संभवेपि तेन साध्यदुष्टहेतूनामे

वविभाजनात्तद्दुष्टहेतुनिरूपणस्याप्रतिज्ञानत्वेन तदसंगतेः । एवं दुष्टहेतुनिरूपणस्याप्रकृतत्वे दुष्टहेतूनां विभा
गानर्हतया दुष्टहेतूनां संकरेण विभागव्याघाताशंकाया अनवतारात् उपाधेयसंकरेपीत्यादिग्रंथ
स्य उपाध्यसंकरेण विभागोपपादनपरस्यासंगतिरित्यत आह तत्त्वं चेत्यादिना दोषवत्त्वे चेत्य
र्थः । दुष्टहेतूनां लक्षणमित्यनुषज्यते स्फुटमिति शेषः । तथा च दुष्टहेतुनिरूपणस्याप्रकृतत्वेपि दो प ४
षलक्षणे कृते दुष्टहेतुलक्षणं स्य स्फुटतया लाभेन न दोषलक्षणाभिधानस्य तत्र नासंगतिः
नोक्तानुपपत्तिरिति भावः तदभिप्रायेणैवेति दुष्टहेतुलक्षणाभिप्रायेणैवेत्यर्थः अनुमितिपदस्य
अनुमितिसामान्यपरत्वे अतिप्रसंगात् प्रकृतपक्षसाध्यहेतुकानुमितिपरत्वमावश्यकं तथा
च व्यभिचारादावव्याप्तिः वह्निधूमव्यभिचारीत्यादिज्ञानाभाववत्पर्वतो धूमवानित्याद्यनुमित्यज

३

नकत्वात् लक्षणयानस्यं तादृशानुमितिकारणज्ञानमात्रपरत्वेबाधादावव्याप्तिः बाधादिज्ञानस्यपराम
3 र्शाप्रतिबंधकत्वात्। अतोनुमितिपदमजहत्स्वार्थलक्षणया तदुभयपरतया व्याचष्टे। त
थेति। तादृशावाक्यइत्यर्थः। लक्षणघटकतावच्छेदकमुभयसाधारणमनुगतंरूपमाह।
अनुमितिनिष्ठकार्यतानिरूपिकसंबंधित्वेनेति। अनुमितिपदस्यपक्षतावच्छेदकविशिष्टक नसाध्यभावच्छे
दकावच्छिन्नकारकप्रकृतहेतु तावच्छेदकावच्छिन्नहेतुकानुमितिपरत्वस्य
ध्यं यमेवदर्शयितुंमिति। अतोनवक्ष्यमाणातिप्रसंगः। निरूपकत्वंचयद्यपिप्रतियोगित्वं
नदाकार्यस्य कार्यताप्रतियोगित्वाभावादनुमित्यसंग्रहः। अतःसंबंधिपदंतत्संबंधिद्वयसा
धारणस्यतत्साक्षात्कारजनकसाक्षात्कारजनकविषयात्मकनिरूपकस्यलाभा ३

का ता

यत्रपर्वतोवह्निमान्ह्रदश्चनतथाइत्यादिसमूहालंबनानुमित्यादिविरोधिह्रदनि-
ष्ठह्रदविरोधिवन्ह्यभावादिरूपबाधादेःपर्वतादौधूमादिनावन्ह्यादिसाधनेपरो
क्षताप्रसंगः।प्रकृतानुमितिनिष्ठकार्यतानिरूपकसंबंधित्वस्यकस्यापिप्रतिबध्यताव
च्छेदकतयातदवच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतानिवेशनासंभवात् तथाविधत्व ग्रहण
व्यापकप्रतिबध्यतानिवेशेचअनुमित्यविरोधिनिव्यभिचारादौपरामर्शविरोधिबाधादौचा ग्रहण
व्याप्तिःउभयविरोधिपक्षाप्र।सिध्यादवेवतादृशप्रतिबध्यतानिरूपकज्ञानविषयत्वसत्वाद
तःकल्पांतरमाह।साध्यव्याप्तेतिप्रकृतपक्षतावच्छेदकविशिष्टेपक्षेप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्न
व्याप्तिविशिष्टप्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकानुमितिसामान्यपरमित्यर्थः।एवंचतादृशसमू

४ ह्यालंबनानुमितेर्व्याप्त्यादिविषयकतयाव्यभिचारादिप्रतिबध्यत्वात् नव्यभिचाराद्यसंग्रहः ह्रदादौ वह्न्यादिविष
५ यकसमूहालंबनादिप्रतिबंधकतामादाय दर्शितातिप्रसंगस्य वारणाय सामान्यपदम्॰। तथा च तादृशानु
मितित्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकताशालित्वं यथार्थज्ञानविषयत्वपर्यवसितोऽर्थः अत्र च साध्य
तावच्छेदकावच्छिन्नादिप्रकारकानुमितिसामान्यांतर्गतायां पर्वतो वह्निमान् वह्निव्याप्यधूमवानित्याद्य
नुमितौ ह्रदो न वह्निमान् भिन्नसाध्यक इत्यादिनिश्चयस्याप्रतिबंधकत्वात् तद्वारणं बोध्यम्॰। बाधसत्प्रतिप
क्षस्वरूपासिद्ध्याश्रयासिद्धिव्याप्त्यसिद्धिवारणाय प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यकत्वनिवे पक्ष
शः। द्रव्यत्वादिना ह्रदादिविशेष्यकानुमितौ तथाविधनिश्चयस्याप्रतिबंधकत्वात् तद्दोषवनाद्दव
स्थ्यम्॰ अतः पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नत्वोपादानं। अवच्छेदकत्वं च तत्पर्याप्त्यधिकरणत्वं।। तेना ४

तेजस्वी पर्वतो वह्निमानित्यादौ विशिष्टपर्वतत्वादिमति वह्न्याद्यभावस्य बाधस्य काञ्चनमयः पर्वतो वह्नि-
मानित्यादौ पक्षाप्रसिद्धेः शुद्धपर्वतसाध्यवच्छिन्नपक्षकानुमितिविरोधित्वेऽपि नासंग्रहः। एवमग्रे-
ऽपि बोध्यम्। साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यप्रकारकत्वाविशेषे परामर्शे विरोधितया बाधस-
त्प्रतिपक्षयोरव्याप्तिः। तत्र प्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्यानुपादानेऽपि न दोषस्तादृशस्य
वह्नित्वावच्छिन्नाभावादिनिश्चयस्य धूमजनकतेजस्वी वह्निव्याप्यधूमवांश्च ह्रद इत्याद्यनु-
मित्यप्रतिबन्धकत्वात्। साध्याप्रसिद्ध्यादावव्याप्तिवारणप्रयोजनकत्वं तदुपादानस्ये-
ति तु न सत् वह्निर्न काञ्चनमय इत्यादिनिर्णयस्य पक्षे शुद्धवह्नित्यादिना वह्न्याद्यनुमितिवि-
रोधित्वेऽपि द्वितीयदले प्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नान्तर्भावसत्त्वात्। तस्य काञ्चनम

५

यवह्निव्याप्यधूमवानयंपर्वतइत्यनुमितिविरोधितयातत्रलक्षणागमनात्तद्द्वितीयदलम्
चेद्व्यभिचारविरोधसाधनाप्रसिद्धिस्वरूपासिद्धिषु नाव्याप्तिः तत्रापिसाध्यतावच्छे सि
5 दकावच्छिन्ननिरूपितव्याप्तिविशिष्टत्वनिवेशाद्व्यभिचारविरोधयोर्नाव्याप्तिः वह्नि
र्धूमव्यभिचारीत्यादिज्ञानदशायामपि द्रव्यत्वादिना धूमादिनिरूपितव्याप्तेर्भाने
संभवात्तद्दोषतादवस्थ्यमतो व्याप्तौ साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नीयत्वप्रवेशः अत्र यु ८
न्वयव्याप्तिव्यतिरेकव्याप्तीविशिष्योपादायतदुभयविशिष्टहेतुप्रकारकत्व
मेवनिवेश्यं एकतरमात्रव्याप्त्युपादाने साधारण्यानुपसंहारित्वयोरेकतरा
गा संग्रहप्रसंगादित्यग्रे व्यक्तीभविष्यति॥ तादृशव्याप्तिद्वयप्रकारतानिरूपितहे ५
तुप्रकारतायास्तत्साध्यकेतद्धेतुकानुमितिजनकतावच्छेदकप्रकारतात्वेना

नुगमय्य निवेशस्तु न संभवति ।। साध्याभाववद्वृत्तित्वज्ञानदशायां केवलव्यतिरेकव्याप्त्यादिप्रकारकहेतुमत्ताज्ञा
नोत्पत्त्या साधारण्यादेस्तादृशप्रकारताशाल्यनुमितिसामान्यविरोधित्वाभावात् । व्याप्तिविशिष्टविष २८
यकत्वमात्रस्य तादृशहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वाभि । वृ यकत्वमात्रस्य वा निवेशोस्त्वरूपासिद्धा च व्याप्तिर
तः पक्षांशे तादृशव्याप्तिविशिष्टहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकत्वनिवेशः पक्षांशे व्याप्तिविशिष्टहेतु
प्रकारकत्वमात्रनिवेशोचितः दोषतादवस्थ्यम् धूमाभाववान् ह्रद इत्यादिज्ञानस्य द्रव्यत्वादिना हेतुमत्ताज्ञा
नाविरोधित्वात् साधारण्यादावव्याप्तिश्च वह्नित्वाद्यवच्छिन्ने धूमाभाववद्वृत्तित्वग्रहस्य धूमादि
व्याप्तिविशिष्टत्वेन ह्यवृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारकज्ञानाविरोधादतो हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वानिवे
शः पक्षांशे साध्यादिप्रकारस्य संस्कारादेरालर्यज्ञानस्य च बोधाद्विज्ञानाप्रतिबध्यत्वाद
संभवदुक्त्यतस्तादृशानुमितित्वे निवेशः ।। साध्यव्याप्यहेतुधर्मितावच्छेदकसाध्यवत्ता
व्यापकत्व

॥ज्ञानस्यैव साध्यव्याप्यहेतुमान्पक्षः साध्यवानित्याकारकतया तादृशाकारलिखनस्वारस्यात् तादृशहेतुविशिष्ट
पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्य
तानिरूपितप्रतिबंधकत्वस्य लक्षणघटकत्वोपगमे पर्वतत्वावच्छेदेन वह्निसाध्यत्वेन तत्सामाना
धिकरण्येन साध्याभावादेरदोषत्वप्रसंगः । सामानाधिकरण्यमात्रावगाहिवाधादिज्ञानस्य
शुद्धपर्वतत्वावच्छेदेन वह्न्यादिज्ञानं प्रत्येव प्रतिबंधकतया धूमविशिष्टपर्वतत्वावच्छिन्नधर्मि
कवह्न्यादिज्ञानाप्रतिबंधकत्वादिति नाशंकनीयम् । न च विशेष्यतावच्छेदककोटौ धूमादे
रधिकस्य भानेपि शुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नसंयोगादेर्यत्र संसर्गे नानन्तर पर्वतत्वसामानाधिक
रण्येन वह्न्यभावादिज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वमावश्यकम् । तादृशानुमितेरपि शुद्धपर्वत
त्वावच्छेदेन वह्न्याद्यवगाहित्वादिति वाच्यम् । धर्मितावच्छेदकावच्छेदेन विशिष्ट ६

द्वोधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नत्वमेव संस
र्गांशे भासते तेन तु तद्देशावच्छिन्नत्वमपि तद्धर्मावच्छिन्नवि
विशेष्यतानिरूपिततद्देशव्यापकत्वावच्छिन्नसंसर्गत
याअज्ञाग्राणिकेत्वात् अपलिंगोपधानमतेहेतोः सर्वत्रैवध
र्मितावच्छेदकतयाभानादृतादृश संसर्गतानभ्युपगमआ
वश्यकोन्यथाशुद्धपर्वतत्वावच्छेदेन हेतुमत्ताज्ञानस्याले
हेतुविशिष्टपर्वतत्वावच्छिन्नसंयोगादिसंसर्गकानुमितेर
वाभ्युपगमेपर्वतत्वादिसामानाधिकरण्यमात्रावगाहिव्या
प्यादिग्रहकालेपितथाविधसाध्यनिश्चयवत्तोनुमित्या

6 पत्ते: न हि सामानाधिकरण्येन वाधसिध्योः सखौरनुमितिं कश्चिदु
7 पैति ताद्दृशवाधादिग्रहस्य क्वचिदप्यनुमितौप्रतिबंधकत्वासंभ
नै३ वात् तेषां हेत्वाभासताविलोपापत्तिश्चेतिचेत् एवमपि लिंगानुपधान
मते ताद्दृशविषयतायामौनाभाव एव प्रकृतग्रंथोपि न लिंगोप
धानमताभिप्रायकः। तन्मतेऽनुमितेः सर्वत्रैव तथाकारकतया ता
द्दृशाकारत्वस्याव्यावर्तकतयानुमितिपदस्य ताद्दृशाकारानु
मितिपरत्वस्य दर्शनासंगतेः केचित्तु लिंगानुपधानमतेनुमि
तिपदस्य तदुभयपरत्वं व्याख्याय लिंगोपधानमतेऽयथाश्रु ॥6॥
तापरतौ माश्रयते साध्यव्याप्यें [redacted] दिर्नाद्दृश्याकारकानुमि

निर्णीतव्यलिंगोपधानमते स्या

तिपदमनुमितेरित्याकारकतामनाभिप्रायकमितिव्याचक्षते व्याख्याप्रयोजनं स्फुटयति तेनेति। एकत्र
वह्नित्वाद्येकधर्मावच्छिन्नव्यभिचारादौ सत्यादिना स्वरूपासिद्धिपरिग्रहः॥ अन्यस्यपरामर्शात्व
तद्रूपहेत्वादिरूपापरधर्मावच्छिन्नेव्याप्तिपक्षधर्मताद्यवगाहिज्ञानात्व्यभिचारादित्यादिहे
तोरनुमित्यजनकत्वेपीत्यनेनसंबंधः। यत्रतद्रूपावच्छिन्नेव्यभिचारिज्ञानोत्पत्तिद्वितीयक्षणेक
थंचित्तद्रूपावच्छिन्नलिंगकपरामर्शस्तत्रैकक्षणविलंबेनानुमित्युपगमेव्यभिचारासंभवा
न्नतत्रव्यभिचारोदद्भावितः। ननुतद्धर्मावच्छिन्नलिंगकानुमितौतद्धर्मावच्छिन्नधर्मिकव्यभिचा
रज्ञानाभावस्यहेतुत्वोपगमान्नोव्यभिचारः। तद्धर्मावच्छिन्नलिंगकत्वंचाव्यवहितोत्त
रत्वसंबंधेनतद्रूपावच्छिन्नधर्मिकव्याप्त्यादिज्ञानविशिष्टत्वंतादृशसंबंधेनव्यभिचा

॥८॥
8

रज्ञानविशिष्टं यत्तदन्यत्वे तेनैवाजन्यतावच्छेदकें वाच्यं तेन धूमव्याप्यवह्निमानयमित्याकारकज्ञानाद्दि
परामर्शोत्पत्तिद्वितीयक्षणे यत्र लौकिकसन्निकर्षजन्यो धूमव्यभिचारी वह्नि धूमव्याप्यं धनवा
नित्याकारकसमूहालंबनयर्हेस्तत्र तज्जन्यानुमितेरुक्तसंबंधेन वह्नित्वावच्छिन्नधर्मिकव्या
प्यादिज्ञानविशिष्टत्वेपि नक्षतिरिति तथा च नायं व्यभिचार इत्यत आह व्याप्यादीति कृत
कारणताकव्याप्यादिज्ञानसत्वे व्यभिचारज्ञानाद्यभावव्यतिरेकेणानुमितिव्यतिरेकस्या
सिद्धत्वादितिभावः। व्याप्तिज्ञानादेर्व्यभिचारज्ञानाभावेनान्यथासिद्धत्वशंकाप्रागेव निराकृ
तानक्षतिः। नव्यभिचारादावव्याप्तिः। यत्रासद्धेतु विशेषेतादृशानुमितिरप्रसिद्धा तत्र तद्दो
षेषुव्या [illegible] सेर्वक्ष्यमाणतया एतादृशायथा श्रुतव्याख्यायां अनिर्भरसत्च नायं वद ॥८
तीति। पर्वतो वह्निमानित्यादि सद्धेतुस्थले बाधादिभ्रमविषयेति व्याप्तिवारकेन यायथा

न्यूम॥

य त्रि

॥ श्रुतेयथार्थपदंसाधर्म्ये ॥ इति पर्वतो निर्वह्निर्निर्वह्निरिति अत्रेतिपदस्य त्रितयस्य ले संबंधादुभ्रमत्रितयलाभः
प्रत्येकभ्रममादायैवातिप्रसंगसंभवात्तादृशसमूहालंबनभ्रमपर्यंतानुधावनं वैफल्यान्नत्स्वरत्वासंगतिरि
ति ध्येयम् ॰ प्रथमभ्रमोऽनुमितौ विरोधी अंत्यौ चजनकज्ञाने तयोरपि प्रथमे अन्यत्रप्रसिद्धस्य सा
ध्याभाववद्। वृत्तित्वस्य धर्मांशे द्वितीयभ्रमत्वे अंत्ये प्रमेयत्वाभाववद्वृत्तित्वस्याप्रसिध्यानन्तद्भ्रमत्वं किंतु
अभावांशे अनुयोगिता विशेषसंबंधेन साध्यस्य भ्रमत्वमित्येतादृश विशेषमादाय शिष्यबु
साद्गायानेक भ्रमकथनं इदं बोध्येयम् अभिधेयत्वं प्रमेयत्वस्य व्यभिचारी सच स्वरूपसंबंधावच्छि
न्नप्रमेयत्वत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन प्रमेयत्वस्य भ्रमो वाच्यः। प्रतियोगितांशे साध्य
तावच्छेदकधर्मावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वयोस्साध्याभाववद्वृत्तित्वरूप
व्याप्तिघटकतया तदंशे तदुभयावगाहिव्यभिचारज्ञानस्यैव व्याप्तिज्ञानविरोधित्वात्। एवं च

॥९॥ भेदादौ प्रमेयत्वत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्याप्रसिद्ध्या विषयरूपसंबंधावच्छिन्नतादृशप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्या
तादृशभ्रमानुपपत्तिः प्रतियोगित्वांशे संबंधविशेषावच्छिन्नत्वस्य भ्रमादपि न युक्तम् । तस्य संबं
९ धघटकतया तत्प्रकारकत्वघटितभ्रमस्यानुपपत्तेः न च तेन संबंधेन तेन रूपेण प्रतियोगिताप्र
कारक एवात्र भ्रमो विवक्षितः । ननु तदवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंसर्गक इति वाच्यम् लाघ
वात्प्रतियोगितासंसर्गकज्ञानस्यैवानुमितिहेतुतया तत्प्रकारकव्यभिचारज्ञानस्यापि किंचि
त्करत्वात् अत्राहुः । स्वावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंध
न साध्यतावच्छेदकवत्त्वमेवाभावस्य साध्याभाववदवृत्तित्वरूपव्याप्तिघटकं लाघवात् ॥
एवं च तादृशसंबंधेनाभावांशे साध्यतावच्छेदकप्रकारकव्यभिचारज्ञानस्य व्याप्तिग्रहवि
रोधितया घटत्वादेः प्रसिद्धेन तादृशसंबंधेन प्रमेयत्वादेरभावांशे भ्रमात्मके एव तथा ॥६॥
विधग्रहो विवक्षित इति न किंचिदनुपपन्नम् ० । प्रथमे साध्याभाववदवृत्तित्वज्ञाने विरो

। धिहेतौ साध्याभाववद्वृत्तित्वरूपस्य भ्रमः। द्वितीये च तदप्रसिद्ध्या व्यापकसामानाधिकरण्यग्रह विरोधि साध्यता
वच्छेदके हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य भ्रमो भिमतः समानाकारकज्ञान
स्यैव विरोधितया द्विविधव्यभिचारसंग्रहाय द्विविधव्याप्तिविषयक समूहालंबन ज्ञानस्यैव ल
क्षणे निवेश्यत्वात् न च हेतुः साध्यस्य व्यभिचारी यत्र साध्यतावच्छेदके हेतुसमानाधिकरणा
भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य दुर्लभतया तद्वागगादि ज्ञानस्याभिधेयत्वप्रमेयत्वस्य व्यभिचारित्वा
कारकतानोपपद्यत इति वाच्यं। यतो अभाववद्वृत्तित्व समानाधिकरणाभावप्रतियोगिताव
वच्छेदकत्वं चेति द्वयमेव हेतुस्साध्यस्य व्यभिचारी यत्र व्यभिचारपदार्थः। तत्रादिम व्यभि
चारतात्पर्यकस्थले व्यभिचारपदार्थैकदेशे अभाव अनुयोगितारूपसम्बन्धपदस्य तत्र प्रकृत्य

10 र्थतावच्छेदकवह्नित्वाद्यवच्छिन्ननिरूपितत्वसंबंधेनप्रकृत्यर्थेस्यान्वयः मत्वर्थीयार्थः स्वरूपसंबंधवान्तस्यच
अभेदेनप्रथमांतार्थेन्वयः द्वितीयनत्पदार्थपरवाक्यस्थले चतदेकदेशसामानाधिकरण्ये हेतुपदार्थोन्वितत्र
धर्माधर्मिनिरूपितस्यस्यान्वयः षष्ठीप्रकृतेस्तद्धर्मपरतयासकलयेतार्थस्यसाध्यतावच्छेदकेनिरूपितस्यताद
शान्वयवत्वलभ्यहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वे। तस्यचतद्धिताधसंबंधे एक न ४
देशेघटत्वरूपसंबंधेसंबंधिनश्चाभेदेनप्रथमांतार्थेन्वयः। एवंचोक्तवाक्यात्तत्साध्यतावच्छेदके
हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यापिलाभानत्रतदवगाहिभ्रमस्यदर्शितकार
तासंभवादित्यपिवदंतिन्त्रमादिति। पंचम्यर्थः प्रयोजकत्वंतस्यप्रतिबंधपदार्थेनुत्पादेन्वयः। यथार्थे १०
तीतियथार्थपदप्रदानेनस्वप्रअधिकरणप्रकारावच्छिन्नतापान्नविषयतानदनिरूपकत्वरूपस्य

सर्वांशेऽप्रमात्वस्य विवक्षणीयतया दर्शितप्रमाणं किंचिदंशेऽप्रमात्वेऽपि न तन्ना
दाय दोष इति भावः अत्र यथार्थपदेन सद्धेतुस्थले अनुमितिविरोधिप्रमाविष
यसाध्याभाववादावतिप्रसंगवारणेऽपि असद्धेतुस्थले तादृशप्रमाविषयदो
षघटकसाध्याभावादेः प्रत्येकं दोषत्वापत्तिर्दुर्वारैवेति तदर्थं प्रकारांत
रानुसरणे च तत एव पूर्वदोषस्यापि वारणसंभवे यथार्थपदं व्यर्थमिति
दोषस्य दुरुद्धरतया तस्यैव यथार्थपदापाटेत लक्षणांतरानुसरणबीजत्वमाह
नन्विति एकदेशस्यापि विशिष्टघटकतया हेत्वाभासपदार्थत्वस्य स्पष्टत्वादाह
प्रत्येकमिति प्रत्येकपदार्थपर्याप्तसंख्यावच्छेदकावच्छिन्नस्य स्वरूपतः हेत्वा
भासतापत्तिः हेत्वाभासपदार्थत्वापत्तिः यद्रूपावच्छिन्नज्ञानस्यानुमितिविरोधित्वं तद्रू

पावच्छिन्नेहेत्वाभासत्वव्यवहारस्य तद्रूपावच्छिन्नेमात्रज्ञानाद्धेतोर्दुष्टत्वव्यवहारस्य चानुदये न चेष्टापत्तिर्न संभ
११ वतीति भावः । याद्दशविशिष्टविषयकत्वं च ताद्दशानुमितिविरोधित्वानतिरिक्तवृत्तित्वमिति विवक्षया
न साध्याद्यावृत्तिव्याप्तिः इत्यत आशंकते अथेति । विशिष्टविषयकं साध्याभाववद्वृत्तिविशिष्टसा
धनादिविषयकमेव तद्धटकं च ताद्दशविशिष्टघटकप्रत्येकपदार्थविषयकत्वं च न विशिष्टं
न ताद्दशविशिष्टनिरूपितं तथा च प्रत्येकपदार्थविषयकत्वस्य प्रतिबंधकतानतिरिक्तवृ
त्तित्वान्नातिव्याप्तिरिति भावः । व्यर्थमिति यथार्थ्युदाहरणे विरुद्धहेतुस्य हेऽतिव्याप्तिवा
रणासंभवात् ननु तत्र भ्रमविषयकप्रत्येकपदार्थस्योक्तरीत्या वारणेपि तद्विशिष्टविष
ये अतिव्याप्तिरत आह भ्रमविषयेति अप्रसिद्धत्वादिति न तथा च क्वातिव्याप्तिरिति भा
वः । केचित्विति । नन्वस्वदुष्टहेतुलक्षणत्वे दोषे वेद्यतिव्याप्तिस्तेषामप्यनुमितिविरो ११

॥धियथार्थज्ञानविषयत्वात् न च ह्रदत्वावच्छिन्नपक्षक धूमादिसाध्यक स्थले वह्न्यभाववद्ध्रदादिरूपदोषाणामपि दुष्ट
हेतुत्वमिष्टमेवेति वाच्यं तद्रूपावच्छिन्नपक्षक तद्रूपावच्छिन्नसाध्यक तद्रूपावच्छिन्नहेतुक स्थले तेन रूपे
ण दुष्टस्य लक्षणं तद्रूपावच्छिन्नपक्षसाध्यहेतुकानुमितिविरोधियथार्थज्ञानविषयत्वमात्रेण त
दा ह्रदत्वावच्छिन्नपक्षक वह्नित्वावच्छिन्नसाध्यक धूमत्वावच्छिन्नहेतुकानुमितिप्रतिबंधक प्रमा
विषय वह्न्यभाववद्ध्रदादीनां धूमत्वादिनां दुष्टताभावात् अतिव्याप्तिरित्याशंकां परिजिहीर्षुस्ता
दृशाभावप्रतियोगिनां ज्ञानमिति षष्ठीसमासमाश्रित्य तादृशाभावप्रतियोगिप्रकारकयथा
र्थज्ञानविषयत्वमर्थं व्याख्यास्यति तत्र ज्ञायमानदोषप्रतिबंधकतामत एव संगच्छते तस्य नमेवा
नत्वेव तेन त्रेति तेषु लक्षणेषु मध्ये इत्यर्थः। तृतीयलक्षणस्य सर्व एव ज्ञायमानदोषप्रतिबंध

कतामताभिप्रायकतपारशातत्वेनोपन्यासः तदर्थश्चेतिप्रथमलक्षणार्थश्चेत्यर्थः प्रतियोगंघटितेनदो
षानादापलक्षणं संगमनीयमितिदर्शयितुं व्यभिचारादयइति नतु तेन रूपेण लक्षणघटकत्वमि
त्यवधेयं एवं च यथार्थपदादाने दुष्टत्वभ्रममादाय प्रसक्तहेतुभिन्नेति प्रसंगइति यथार्थपदस्यार्थं का
पद्यपि पर्वतत्वावच्छिन्नेवह्नित्वाद्यवच्छिन्नसाधने धूमत्वाद्यवच्छिन्नेदुष्टइत्यादि सद्धेतौ दुष्टव्यवहा
रस्यनापत्तिः तत्र तत्तत्साध्यपक्षकहेतुकानुमितिप्रतिबंधकरूपदोषप्रकारकज्ञानविषय
त्वस्यैवप्रत्येतव्यत्वात्तादृशानुमितिप्रतिबंधकबाधव्यभिचारादेश्चाप्रसिद्धत्वात् हृदादौव
ह्न्यादिसाधनमादायैव सर्वत्रैव दुष्टव्यवहारइष्टः तथापि धूमसाधनेवह्नित्वेनायंदुष्टइ १२
त्यादौवह्नित्वाद्यवच्छिन्नहेतुकधूमाद्यनुमितिप्रतिबंधकदोषप्रकारकज्ञानविषयत्वस्याप्रसि

॥तथ्यत्वात् वक्ष्यमाणसंबंधावच्छिन्नताहशानुमितिप्रतिबंधकधूमाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टवह्न्यादिरूपप्रसि
द्धदोषप्रकारताशालिभ्रममादाय रासभादिना सर्वेषामपि तथात्वव्यवहारः स्यात् न च नञ्विशेष्यत्वन्नी
योतार्थवृत्तित्ववैशिष्ट्यभानात् रासभे तद्बाधनेन नायमतिप्रसंग इति वाच्यम् तथासति दोषपदो
यपदार्थघटकानुमितौ वह्नित्वावच्छिन्नहेतुकत्वालाभात् तद्धर्मानुसंधेन हेतुप्रकारकज्ञानजन्यानु
मितिप्रतिबंधकरूपदोषपदार्थघटकहेतौ वह्नित्ववैशिष्ट्यरूपतृतीयान्तार्थस्य तत्प्रकारतायां वा अव
च्छिन्नत्वार्थकतृतीयान्तस्थवह्नित्वावच्छिन्नत्वस्यान्वय इत्येवोपगन्तव्यात् न च विशेष्यत्वेव
ह्नित्वादिधर्मवैशिष्ट्यबोधकसमभिव्याहारस्थले दोषार्थकधातोरेव वह्नित्वावच्छिन्नहेतुकानुमि
तिप्रतिबंधकोर्थः अथवानुमित्यर्थकसाधनशब्दस्यैव वह्नित्वावच्छिन्नहेतुकानुमितिरूप विशेषल

क्षणिकत्वं यत्तद्धेतुमित्त्वं तदभावे साधनपदार्थानन्वयप्रसंगात् तथा च विशिष्यैव तृतीयार्थवैशिष्ट्या
न्वयोपगमान्नोक्तातिप्रसंग इति वाच्यम् । एवमपि वह्निना धूमसाधने रासभो दुष्ट इत्यादिव्यव
हारस्य भ्रममादाय दोषत्वाप्रसंग इति । अथवा इतरभेदानुमापकमेवेदं ल क्षणम् ० । तथा
च पर्वतपक्षकधूमसाध्यकवह्निहेतुकदुष्टलक्षणस्य तथाविधानुमितिविरोधिज्ञानविष
यव्यभिचारादिभ्रममादाय सद्धेतावितरभेदव्यभिचारित्वात् । यथार्थपदं ज्ञाने चात्र स्व
ज्ञानविषयमक तद्धेतुतावच्छेदकसंबंधाव [redacted] गाहित्याह्यं । नेनग्रस्तत्तेतुभिन्नस्या वि
संबंधीतरेण दोषप्रमाविषयत्वेपि नातिप्रसंगः ॥ अग्रेवीरशसंबंधेनैतद्धेतुसंयाच्यं १३
पक्ष अथवाज्ञायमाने निष्ठसाध्याभावत्वादिना वाधादिदोषाणां प्रतिबंधकतानसंभवति

साध्याभाववत्त्वादिनापदार्थांतरस्यैव यत्र ज्ञानं तत्र दोषाणामज्ञायमानतयाऽविरो
धित्वेनानुमित्यापत्तेः किंतु ज्ञानीयपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयतानि
रूपितसाध्याभाववत्त्वावच्छिन्नविषयतावत्त्वं न तादृशविषयतया ज्ञानविशि
ष्टत्वेन वा तद्रूपता दृशभ्रमविषयपदार्थांतरसाधारणमेवेति तेषामेव
भ्रमदशायां विरोधित्वान्नोक्तापत्तिः एवं च सद्धेतूनामपि प्रतिबंधकता
वच्छेदकनिरुक्तविषयताश्रयवन्ह्यभावादिप्रमाविशेष्यत्वादिति व्याप्ति
रिति चेन्न पद्रूपावच्छिन्नविषयतासामान्यं प्रतिबंधकतावच्छेदकं तद्रू
पविशिष्टप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वमेव विवक्षणीयं हृदो वन्हिमान्धूमा
दित्यादौ तच्च दशारूपं हृदविशिष्टवन्ह्यभावादिकं हृदे वन्हिर्नास्तीत्यादि
ज्ञाननिरूपिततद्रूपावच्छिन्नविषयतासामान्यस्यैव हृदत्वावच्छिन्नविषयतानि

15 ।रूपित वह्न्यभाववत्ताघटावच्छिन्नविषयतात्वेन दोषनिष्ठानुमितिप्रतिबंधकतायामवच्छेदकत्वात्। सद्धेतु
स्थले च केवलवह्न्यभाववत्वादिकं न तथा तदवच्छिन्नाविषयतासामान्यांतर्गत धर्म्यविषयक
ज्ञाननिरूपितताद्दशविषयतानामनुमितिप्रतिबंधकतानवच्छेदकत्वात् एवं तद्विशिष्टवह्न्य
भाववत्वादिविशिष्टं च न किंचिद्धेतुप्रसिद्धमिति नातिप्रसंगः। तृतीयमपि लक्षणमनयैव रीत्या
परिष्कार्यमिति। यद्यपि अस्मदुक्तहेतुलक्षणत्वे ज्ञायमाने दोषप्रतिबंधकतामतानाश्रयणेऽपि
तद्रूपावच्छिन्नपक्षसाध्यहेतुकानुमितिप्रतिबंधकप्रमाविषयतद्धेतुतावच्छेदकवत्त्वं तद्रूपावच्छि
न्नपक्षसाध्यहेतुकस्थले तेनैव रूपेण दुष्टत्वमित्यर्थकतया सुखगम्ययथार्थपदसार्थक्य १४
मुपपादयितुं शक्यते। तथापि दुष्टदोषघटिततयानुरोधेन नन्वमतमवलंब्य परिष्कार
मात्रमहनइति॥

मनुद्वितीयतृतीयलक्षणयोर्दोषे अतिव्याप्तिरव्याप्तिश्च कश्चिद्धौयस्पंदेन दोषस्यैवोपादेयतया तत्त्वस्य तन्मात्रवदत्ति

त्वादत आह तत्त्वमित्यस्येति प्रथमात्रस्य दुष्टहेतुल क्षणत्वेनैवोपपत्तौ चरमयोर्दोषविलक्षणत्वमेवोचितं तत्त्व

स्तथैवा मित्यस्य यथाश्रुतार्थकत्वानुरोधादतैः आह आद्यस्यैवेति। एतादृशव्याख्याया निर्दोषत्वात्सा दुरित्युक्तं।

लिंगज्ञानस्येति मूले लिंगांशनिवेशस्य निष्प्रयोजकतया तस्याविवक्षितत्वमाह। लिंगमिति। यद्विषयकत्वेने

स्तत्र तृतीयार्थोऽवच्छेदकत्वं। तच्छेदनतिरिक्तवृत्तित्वमिदानीमेव निवेश्यते तदासंभवः विशिष्टस्यानति

रिक्तत्वया वह्न्यभावविशिष्टह्रदादिरूपदोषविषयकत्वस्य शुद्धह्रदत्वाद्यवच्छिन्नविषयकज्ञानेपि

सत्त्वे नानुमितिप्रतिबंधकतातिरिक्तवृत्तित्वादतस्त्वरूपसंबंधरूपमेव तद्वाच्यं। तथा च पर्वतो वह्निमा

नित्याद्यनुमितिप्रतिबंधकत्वमवि वह्न्यभावाद्यावृत्ति व्याप्तिरित्तद्विषयकत्वस्याप्रति बंध

कतावच्छेदकघटकत्वात्। असंभवभयेन चावच्छेदकतापर्याप्तिनिवेशासंभवात्तोयद्विषयकत्वेनेति पदस्याचष्टे

15

॥ यद्विषयकत्वेनेति यादृशविशिष्टविषयत्वेन यद्रूपावच्छिन्नविषयताकत्वेन। एवं च तत्त्वमित्यस्य तद्रूपावच्छि
न्नमित्यर्थः। व्याख्यावीजं प्रकाशयति तेनेति यत्प्रकारकत्वेन प्रतिबंधकत्वमित्युक्तौ पक्षे विशेष
णकधूममादाय पक्षे भावादौ नातिप्रसंगः पर्वतादावतिप्रसंगसंभवेपि यत्संबंधावच्छिन्नयन्नि
ष्ठप्रकारताकत्वेनानुमितिप्रतिबंधकत्वं तेन संबंधेन तद्वत्तस्य दुष्टताव्यवहारनियामकत्वो
पगमे पर्वतविशेषणकवह्न्यभाववज्ज्ञानस्य विशेषणताविशेषावच्छिन्नाधेयतासंसर्गावच्छि
न्नपर्वतादिनिष्ठप्रकारताकत्वेन प्रतिबंधकत्वात् तेन संबंधेन पर्वतादिमत्तायाः पर्वतमह
नसान्यतरत्वादिरूपसद्धेतौ सत्वेपि प्रसिद्धधूमादिरूपहेतावसत्वात्तत्र दुष्टताव्यवहारापत्ते १५
रयोग इति तदनुरोधेन पक्षविशेष्यकेत्युक्तम् भ्रमपदं निश्चयसामान्यपरम् तेन सद्धेतौ
हीत्यादिपदग्राह्यसाध्यसाध्यशून्य पक्षकदुष्टहेतौ प्रतिबंधकप्रमाविषयसाध्याभावादेरेव

सत्वे विना संगतिः नातिप्रसंगइति उक्तव्याख्याने अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपमे
वावच्छेदकत्वविवक्षणीयं विशेषणीभूतवह्न्यभावाद्यविषयकेश्च ह्रद इत्वा
दिनावह्न्यभावविशिष्टह्रदादिविषयकेज्ञाने वह्न्यभावविशिष्टह्रदत्वाद्य
वच्छिन्न विलक्षण विषयता निरूपकत्वस्या सत्वेनोक्तासंभवानवका
शात् तथा च केवलवह्न्यभावत्वाद्यवच्छिन्नविषयतीकत्वस्यप्रतिबंध
कत्वातिरिक्तवृत्तित्वान्नातिप्रसंगइत्यर्थः ननु स्वरूपसंबंधरूपावच्छेद
कत्वनिवेशे अपमेवोभिप्रसंगो दुर्वारः अप्रामाण्यज्ञानाभाववोद्विशि
ष्टरूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वं प्रतिबंधकतावच्छेदकतापर्याप्त्य
धिकरणमित्यतादृशाविवक्षणपातादृशातिप्रसंगवारणेपुनरसंभवः
वह्न्यभावत्वादिनाघटाद्यवगाहिनोवह्न्यभाववान्ह्रद इत्यादिज्ञानस्यां

पित्रतिबंधकतयातत्साधारण्यानुसंधेनवहित्वाघवछिन्नप्रकारता
निरूपितअभावत्वेछिन्नप्रकारतानिरूपितहृदत्वाघवछिन्नवि
शेष्यताकनिश्चयत्वेनेवप्रतिबंधकतायावक्तव्यतयावह्न्यभाव
त्वछिन्नविषयतायाःतादृशप्रकारतानिरूपितहृदत्वाघवछिन्नवि
षयतात्वेनावछेदकत्वेपिअप्रामाण्यज्ञानाभावादिविशिष्टवह्न्य
भावविशिष्टहृदत्वावछिन्नविषयताकनिश्चयत्वस्यावछेदकताप १६
र्यानधिकरणत्वादित्यततृतीयायाअनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावछेद
कतार्थकत्वंस्फुटयतिअवछेदकत्वंचेतिहृल्लक्षणेघटकत्वंसम्य
र्थःनचविशिष्टदोषविषयकत्वस्यसंशयादौसत्वात्पुनरसंभवइ
तिवाच्यंज्ञानस्यसत्वज्ञानपदमनाहार्यप्रामाण्यज्ञानानास्कंदित

निश्चयपरंपरपर्यवसितधर्म्याधेयत्वं तस्य यद्विषयकत्वेन चापः॥ एवं च तादृशनिश्चयवृत्तित्वविशिष्टं यादृशविशिष्टविषयकत्व
मनुमितिप्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तितादृशत्वस्य विवक्षणीयतया असंभवानवकाशात् अनतिरिक्तवृत्ति
त्वं च स्वव्यापकत्वकत्वं न तु तच्छून्यावृत्तित्वं विशिष्टविषयत्वस्य विशेष्यीभूतविशिष्टविषयकतानतिरिक्त
तया तस्यातिरिक्तप्रसक्तत्वेविशिषेतस्मिन्नतिप्रसक्तत्वस्य दुर्घटितत्वात् प्रतुप्रतिबंधकताशू
न्यतादृशनिश्चयावृत्तित्वमेवानतिरिक्तवृत्तित्वमतो नोक्तरीत्या संभव इति तदसत् तथा सति मूलो
पात्तस्य ज्ञानस्य स्ववैयर्थ्यप्रसंगात् ह्रदत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्न्यभावविशिष्टह्रदत्वाद्यवच्छि
न्नविषयकयत्किंचिज्ज्ञानीयविषयतानिरूपकत्वस्य प्रतिबंधकताशून्यतादृशनिश्चयावृत्ति
त्वेन शुद्धह्रदत्वावच्छिन्ने अतिप्रसंगा॰ ञ्चे अस्मन्मते अनुमितिप्रतिबंधकतायास्तादृशनि

१७ ।।श्चयरत्तित्वविशिष्टह्रदत्वाद्यवच्छिन्नविषयताकत्वत्ताद्यवच्छिन्नव्यापकताविरहादतिप्रसंगानवकाशा
17 त्।अथैवमपिजातित्वादिनाह्रदत्वादिविषयकस्यजातिमान्वह्न्यभाववानित्यादिज्ञानस्यापिव
ह्न्यभावविशिष्टह्रदत्वाद्यवच्छिन्नविषयकतयातस्यचह्रदोवह्निमानित्यनुमित्यविरोधितयासंभ
वेः तत्त्वमान्वह्निमानित्यादिस्थलीयदोषासंग्रहेणाविशेषितधर्मोवच्छिन्नपक्षादिस्थलीय
स्यापिकिंचिद्विशिष्टनघटितदोषस्यासंग्रहेणचपक्षतावच्छेदकाद्यंशेन्यप्रकारकत्वादिनिवे
शस्यावश्यकत्वात् तादृशविशिष्टघटकपदार्थविषयकत्वस्यज्ञानविशेषणत्वेसर्वमा को
घ२ शवदित्यादिस्थलीयबाधादौतद्घटकाप्रसिद्ध्या।अव्याप्तिः।यद्रूपावच्छिन्नस्ययादृशविशिष्ट
घटकतातत्तद्रूपावच्छिन्नविषयताभिन्नकिंचिदवच्छिन्नाविषयताशून्यत्वंज्ञानेनिवेश्यं १७
जातित्वाद्यवच्छिन्नस्यचह्रदत्वादेनवह्न्यभाववद्ह्रदत्वाद्यवच्छिन्नघटकतेतिजातित्वाद्यवच्छिन्न

स्यात्किन्तु तथा सति ह्रदो जात्यभाववानित्यादिस्थलीयबाधादेरसंग्रहत्वात् जातित्वादिना ह्रदत्वादिरूपधर्मितावच्छेदकावगाहिनो जातिमान् जाति
तिमानित्यादिज्ञानस्य जातित्वाद्यवच्छिन्नह्रदत्वादिनिष्ठधर्मितावच्छेदकरूपविषयताया निरूपकविषयताभिन्नत्वविरहेण तादृशज्ञानस्यानुमितिसप्रति
बंधकत्वस्य भ्रमत्वात्तेनावारणात् ५४

॥ह्रदत्वादिविषयितातो तादृशविषयिताभिन्नैव तच्छून्यत्वं च नोक्तज्ञानस्येति न दोषइमैवं । यद्रूपावच्छिन्न
विषयितात्वं तादृशविशिष्टविषयकत्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं तद्रूपावच्छिन्नविषयिताशू
न्यत्वं ज्ञाने विशेषणं देयं तेन अप्रतिबंधकज्ञानविषयतावच्छेदकजातित्वादिविशेषितह्रदत्वादिघटिततद्रूपा
वच्छिन्नविषयितात्वावच्छिन्नाभावस्य दोषात्मकविशिष्टविषयतासमानाधिकरणत्वात्तत्ज्ञानव्यावृत्तिरि
ष्यर्थः । विशिष्टस्याविषयकत्वस्य असत्त्वेपि वह्न्यभाववद्ध्रदिना घटाद्यवगाहिभ्रमे असत्त्वेपि । तथा च
विशिष्टविषयकत्वेन न प्रतिबंधकता संभवतीति भावः । भ्रमात्प्रतिबंधेपि तादृशभ्रमस्यानुमित्यनुत्पाद
प्रयोजकत्वेपि न क्षतिः नोक्तयुक्त्या पर्याप्तिनिवेशोसंभवः तदनिवेशे पूर्वातिप्रसंगो वा ननु विशिष्टदो
षघटकीभूततदेकदेशविषयितायां स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वसत्त्वेपि विशिष्टविषयितासामान्य
स्य तादृशावच्छेदकत्वविवक्षयातिप्रसंगवारणसंभवात्तदेव कथं न विवक्षितमिति । नच सामान्य

॥पदस्य व्यापकत्वार्थकतयाप्रतिवंधकतावच्छेदकतायां विशिष्टविषयतात्वव्यापकत्वं प्रवेश्यं तदपेक्षयाप्रति
वंधकतायां विशिष्टविषयिताव्यापकत्वनिवेशनमेवोचितमिति वाच्यम्। यतो वह्न्यभाववविशिष्टह्रदादिनि
रूपितविषयितात्वस्तु मिथ्याप्रतिवंधकसंशयाहार्याप्रामाण्यज्ञानानास्कंदितज्ञानसाधारणतया नानुमि
तिप्रतिवंधकतायास्तद्व्यापकत्वमिस्माहार्याप्रामाण्यज्ञानानास्कंदितत्वनिश्चयात्वनिलविशिष्टतायाविशिष्ट
विषयतायाव्यापकत्वं प्रतिवंधकतायां भवता विवक्षणीयं तदपेक्षया लाघवेन स्वरूपसंवंधरूपावच्छेद
कतायां वाधादिरूपविशिष्टविषयितात्वव्यापकत्वमेव विवक्षितुमुचितं तथा सति निश्चयत्वाद्यनिवेशा
त् समानाकारकज्ञानेषु विषयितायाभेदस्याप्रामाणिकतया संशयादिज्ञानीयविषयितायाअपि नि
श्चयत्वादि विशिष्टीयतयाप्रतिवंधकतावच्छेदकतया वाधादिरूपदोषनिरूपितविषयितात्वव्यापक १८
तायाअक्षतत्वात् नच वह्न्यभाववान्ह्रदो वह्निमानित्याहार्यज्ञानीयवह्न्यभाववविशिष्टह्रदादिवि
षयितानअनाहार्यज्ञानसाधारिणी तादृशाहार्यज्ञानसमानाकारानाहार्यज्ञानाप्रसिद्धेः॥ ॥

॥ह्रदो वह्न्यभाववानित्याहार्यज्ञानीयवह्न्यभावविशिष्टह्रदादिविषयितातो वह्न्यादिप्रकारतानिरूपिततादृशाहार्यज्ञा
नीयविशिष्टह्रदादिविषयितायाभिन्नत्वात् । तथाच अनाहार्यत्वविशिष्टविषयितायाएव प्रतिबंधकताव
छेदकतयानदर्शिनाहार्यज्ञानीयविषयितासाधारणविशिष्टविषयिताव्यापकत्वमिति वाच्यम् ॥ एवंस
त्यनाहार्यज्ञानीयविशिष्टविषयितात्वव्यापकतायाएवविवक्षितत्वात् । तथापिसंशयान्यत्वाप्रा
माण्यज्ञानानास्कंदितत्वयोरप्रवेशेन लाघवान्यायात् । मैवं स्वस्वरूपसंबंधावच्छेदकप्रवेशे पाषाणमयत्वा
द्यवच्छेदेन वह्न्यभाववत्तानिश्चयविशिष्टस्य पाषाणमयत्वादिविशिष्टपक्षादर्शनस्य वह्न्याद्यनुमितिप्र
तिबंधकतया तदवच्छेदकविषयितारूपपाषाणमयत्वादिविशिष्टपक्षादावतिव्याप्तिः । अनतिरिक्त
वृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वानिवेशे मते नाहृत्या विशिष्टविषयितायाः पाषाणमयत्वावच्छेदेन वह्न्यभाववत्तानि

१९ श्याविशिष्टज्ञानसाधारणतया अनुमितिप्रतिबंधकतातिरिक्तवृत्तित्वेनातिप्रसंगानवकाशात्। न चानतिरिक्तवृत्तित्व
रूपावच्छेदकत्वनिवेशेपि जलाद्यवच्छेदेन वह्न्यभाववत्ताघटितस्य वह्न्याद्यभाववज्जलादिमद्ध्रद इति जलादिविशिष्ट
ह्रदादिरूपपक्षस्य जलवान् वह्न्यभाववानित्यादिज्ञानसहितस्य जलवान् ह्रद इत्यादिज्ञानस्य तादृशज्ञा
नाविशिष्टतादृशज्ञानत्वेनैव प्र तिबंधकतया तादृशप्रतिबंधकतानन्यज्ञानाविषयस्य सत्प्रतिपक्षा
ख्यानात्मकस्य वारणाय ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वस्य प्रतिबंधकतायामवश्यं निवेशनीयतया मन्मते
तत्रातिप्रसंग इति वाच्यं। ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वस्य प्रतिबंधकताविशेषणत्वे प्रतिहेतुव्यापक
साध्याभावसमानाधिकरणतद्धेतुमत्पक्षरूपसत्प्रतिपक्षाव्याप्तेः। साध्याभावांशे तद्व्यापकताग्र
हविशिष्टतद्वत्ताज्ञानत्वेन स्वतंत्रसाध्याभावधर्मिकतद्व्यापकतावैशिष्ट्यतद्वत्ताज्ञानसाधारण्या
नुरोधेनावश्यं प्रतिबंधकतयैवोपपत्तेः। तादृशविशिष्टज्ञानस्य ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्न १९

प्रतिबंधकतांतरेमानाभावादुक्तविशिष्टेऽतिप्रसंगास्तु विवक्षिणीयविशिष्टांतराघटितत्वविलक्षणैनैव वारणीयः
२ विषय नचज्ञानद्वयसाधारणप्रतिबंधकतायाः प्रत्येकज्ञानैर्विशिष्टविषयकत्वेनानतिरिक्तत्वे च नित्यरूपावच्छेदकता
वत्॰ तथाच दर्शितविशिष्टघटकस्य प्रत्येकज्ञानविषयस्य निरुक्तविशिष्टात्मकतेति निरुक्तविशिष्टांतरा
घटितत्वमुक्तविशिष्टस्यावश्यकमेवेति वाच्यं। वक्ष्यमाणविशिष्टांतराघटितत्वस्य यादृशविशिष्टविष
यकनिश्चयविशिष्टयादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वं प्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तितादृशविशिष्टद्वया
घटितत्वस्यापि विवक्षिणीयतया उक्तविशिष्टवारणसंभवात्। न चैवमुक्तसत्प्रतिपक्षाव्याप्तिः
तस्य प्रतिहेतुव्यापकताविशिष्टसाध्याभावप्रतिहेतुविशिष्टपक्षात्मकनिरुक्तविशिष्टद्वयाघटि
तत्वादिति वाच्यम्॰ सत्प्रतिपक्षघटकतादृशविशिष्टद्वयविषयताभिन्ननिरुक्तविशिष्टद्वय

विषताशून्यत्वतीतिविषयत्वस्यविशिष्टद्व्याघटितेतात्पर्यात्। यत्रसत्प्रतिपक्षासिद्धित्वभिन्नानांतमनुपादे
यमेव साध्यादिभेदेन लक्षणभेदात् भ्रमात्मकज्ञानीय विषयितासाधारणरूपेणैवावगाहिहेतुव्यापकता
विशिष्ट साध्याभावादिविषयितोपादेयानवच्छिन्नविशिष्टस्य सत्प्रतिपक्षता न स्वीक्रियते। अपि तु हे
तुतावच्छेदकाघटित साध्याभाववद्वृत्तिमत्त्वक्षात्मक विशिष्टस्यैव व्यापकसामानाधिकरण्यरूप
व्याप्तिविशिष्टस्योक्तरीत्यासंग्रहे तद्धर्मव्यापकसाध्याभावकालीनतद्धर्मविशिष्टपक्षादिव्या
वृत्तिरप्यशक्यास्यादित्यविशेषेण व्यापकताघटकविशिष्टमात्रस्य लक्ष्यतायाएवयुक्तत्वा २०
त्व। तथाचोक्तप्रयासमपेक्ष्य ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबंधकता। निवेशनमेवोचितमितिवाच्यं
एवमपि प्रकृते हेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वघटितस्य भेदेनासाधार
ण्याधिरोधस्य च रूपस्य विषयितायाः पक्षधर्मिकप्रकृतहेतुमत्ताज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्न

प्रतिबंधकतायामेवावच्छेदकत्वात् प्रतिबंधकतायां ज्ञानवैशिष्ट्यमनवच्छिन्नत्वस्य निवेशासंभवात्। दृशि
तातिप्रसंगवारणाय निरुक्तविशिष्टद्वयाघटितत्वस्यैव निवेशनीयत्वात् नच पक्षवृत्तित्वविशेषि
तं प्रकृतहेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वमेवासाधारण्यादिस्थले वाच्यम्। पक्षवृ
त्तित्वाघटितविशिष्टविषयतया अप्रतिबंधकज्ञानसाधारणतया प्रतिबंधकतानवच्छेदकत्वात्
तादृशस्य चासाधारण्यादेः पक्षवृत्तित्वविशिष्टप्रकृतहेतुसाध्यव्यापकाभावप्रतियोगित्वविशि
ष्ट प्रकृतहेतुरूपनिरुक्तविशिष्टद्वयघटिततया निरुक्तविशिष्टद्वयाघटितत्वनिवेशेपि न संभ
वतीति वाच्यम्। पक्षवृत्तित्वाघटितविशिष्टस्यैवासाधारण्यरूपताविरोधोपि फलतः प्रतिरोध ए
व तदन्यत्वेन वा विरोधिविशेषणीयमिति पंक्तिव्याख्यानावसरे संपादनीयत्वात् न च तिरिक्तवृत्ति
त्वरूपावच्छेदकत्वनिवेशे व्यभिचारादिघटितपदार्थांतरेऽतिव्याप्तिः॥ तद्विषयकत्वस्यापि

२१

21

॥प्रतिबंधकतानतिरिक्तत्वात्तत्वादत आह विशेषणीयं चेति ताहशलक्षणमिति शेषः। ताहशविशिष्टेति अनुमि
तिप्रतिबंधकतायां॰ यद्रूपावच्छिन्नविषयकत्वमवच्छेदकं तद्रूपावच्छिन्नेत्यर्थः। व्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्न
स्य। व्यभिचारत्वादिरूपे ताहशरूपावच्छिन्नघटितत्वादसंभवइत्यतो नेति स्वावच्छिन्नाविषयक
प्रतीतिविषयतावच्छेदकावच्छिन्नार्थकम् अतः शुद्धव्यभिचारादेर्मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वाद्यव
च्छिन्नत्वेपि न क्षतिः तदघटितत्वं तदविषयकप्रतीतिविषयत्वं। एवं चानुमितिप्रतिबंधकता
यां याहशरूपावच्छिन्नविषयकत्वमवच्छेदकं ताहशं यत्स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविष २१
यतावच्छेदकं तद्रूपावच्छिन्नोविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकं यत्तदवच्छिन्नत्वमितिसमुदितार्थः
यद्रूपावच्छिन्नेलक्षणं संगमनीयं तदेवस्वपदार्थः। भवति हि व्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नाविषयकप्रती
ये तिविषयतावच्छेदकामेयत्वाबाधत्वादयः तदवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकं व्यभि

चारत्वादीति तदवच्छिन्नेतलक्षणयासंगतिः मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादेः स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीति
विषयतावच्छेदकव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयत्वावच्छेदकत्वाभावस्यैवान्ने
तदवच्छिन्नेऽतिव्याप्तिः। मेयत्वविशिष्टव्यभिचारादेरपि मेयत्वादिना व्यभिचारत्वाद्यवच्छि
न्नाविषयकप्रतीतिविषयत्वात्तद्दोषः स्यादेतत्तादृशरूपाश्रयधर्मिणां तदवच्छिन्नाविष
यकप्रतीविषयत्वेनाविशिष्टस्यैव तादृशविषयतावच्छेदकत्वेन विशेषितामेयत्वे
विशिष्टव्यभिचारत्वाद्यपाविषयकत्वस्य व्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नाविषयकप्रतीतौ
दुर्घटत्वात्तद्दोषः अत्र स्वाश्रययाविषयकत्वमुपेक्ष्य स्वावच्छिन्नाविषयकत्वं निवे
शेः। स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयवृत्तित्वस्य तादृशधर्मविशेषणत्वे व्यभि
चारत्वादेरपि मेयत्वादिना व्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयेव्यभि

हे॰ सामा॰ नि॰ २२

22

वच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्व द्र २

चारादौ वर्त्तमानत्वादसंभव इत्यतस्तादृशविषयतावच्छेदकत्वेन धर्मो विशेषितः॥ प्रमेयं गगनवद्वाच्य
त्वादित्यादौ व्यभिचारत्वाद्यौगनाभाववन्मेयत्वादितदाश्रयाविषयकप्रतीत्यप्रसिद्ध्या व्याप्तिरतस्त
द्वच्छिन्नाविषयकत्वनिवेशः॥ अत्र च तादृशविशिष्टान्तराविषयप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्व
स्य दोषतावच्छेदकधर्मविशेषणतापेक्षया ज्ञानस्येत्यत्र ज्ञानपदार्थे तादृशविशिष्टान्तरावि
षयकत्वनिवेश एवोचितः॥ एवं च निरुक्तवक्ष्यमाणकल्पे यद्विषयकनिश्चयस्येत्यत्र ज्ञानस्य
त्वे निश्चय एव तन्निवेशः लाघवादित्यवधेयं॥ अथ धूमव्यभिचारि वह्निमान् धूमवान् वह्नेरि
त्यादौ बाधादेर्व्यभिचारादिघटिततया तत्राव्याप्तिः॥ न च यद्रूपावच्छिन्नविषयकत्वं स्वावच्छि
न्नविषयकत्वावच्छिन्नप्रतिबंधकतासामान्यावच्छेदकं तादृशरूपांतरावच्छिन्नाघटितत्व
स्य विवक्षितत्वान्न दोषः व्यभिचारस्योक्तबाधविषयकत्वान्यूनवृत्ति व्याप्तिज्ञानप्रतिबंधकता २२
वच्छेदकविषयताकत्वेपि निरुक्तविशिष्टांतराघटितत्वाक्षतेरिति वाच्यं॥ व्यभिचारत्वादिरूपस्वा

विरहेण तद्घटितत्वस्याकिंचित्करत्वादिति॥

पत्रे २२

वच्छिन्नाविषयकत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकस्य तदवच्छिन्नविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकस्याप्रसिद्ध्याऽसंभवात् व्यभिचारस्य मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादेरेव तथाविध
विषयितानिरूपकतावच्छेदकत्वात् तस्य च व्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वाभावात् न च स्वावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकः किञ्चि
त्त्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदको यस्य धर्मस्य तद्यत्त्वं प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादिनदवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्याविवक्षणीयत्वान्न दोष इति वाच्यं तथासति ह्रदत्वव्यभिचा
रिवह्निमान् धूमवत्त्वाद्ध्रद इत्यादौ बाधत्वाद्यवच्छिन्नघटकतावच्छेदकस्य ह्रदव्यभिचारिवह्निमत्त्वादेः स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकीभूतस्वावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेद
कविषयितानिरूपकतावच्छेदकव्यभिचारत्वकत्वाद्व्याप्यैकदेशत्वात् न च स्वावच्छिन्नविषयितावच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकीभूतयत्किञ्चिद्विषयितात्वसाध्यसाध्यधर्मावच्छिन्ननिरूपिततादृशतादृशप्राप्यमावच्छि
न्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकयत्त्वं तद्रूपावच्छिन्नत्वमेव सम्पादितं लक्षणार्थः मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकीभूतायाः शुद्धव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नानि
न्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकयत्त्वं तद्रूपावच्छिन्नत्वमेव ... व्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नानिरूपितत्वेन स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्य स्वभिन्नसत्त्वेन मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादेः स्वपदेनोपादानसम्भवात्तत्त्वव्यभिचा
रूपिताविषयिताया मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदिकायाः कस्याश्चिद्विषयताया व्यभिचारत्वादिविशिष्टानिरूपितत्वासंभवात् तादृशविषयिताया पादृश्य मेयविशिष्टानिरूपितत्वे हेतुत्वमेव तद्वि
स्त्वादिविशिष्टविषयकत्वाद्यवच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकीभूतविषयताया अवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकस्य व्यभिचारत्वादेः स्वपदेनोपादाने तु पाक्षिकत्वासिद्धानुकल्पितो दोषः अयथावायद्धर्मावच्छिन्नविषयितावच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकीभूत
शिष्टव्यभिचारत्वादेरेव तादृशत्वात्तदवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकस्य व्यभिचारत्वादेः स्वपदेनोपादाने ... बाधविशिष्टव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नेऽतिप्रसङ्गात् तादृशधर्मावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नबाधज्ञानप्रतिबन्धकतायां केवलव्यभिचा
विषयितात्वं यद्धर्मावच्छिन्ननिरूपितत्वव्याप्यं तद्धर्मवत्त्वमेव सम्पादितमित्यर्थ इति वाच्यं बाधविशिष्टव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नविषयिताया एवं तथाविधप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकत्वेन तस्यास्तादृशविशि
ष्टविषयितापादृशव्यभिचारत्वानवच्छिन्नप्रतिबन्धकतायां च केवलबाधविषयिताया अनवच्छेदकत्वेन बाधविशिष्टव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नविषयितायाः एवं तथाविधप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकत्वेन तस्यास्तादृशविशि
ष्टविषयितापादृशव्यभिचारत्वादिनिरूपितत्वव्याप्यत्वाभावात् सत्प्रतिपक्षकल्पे स्वपदेन चरमकल्पे यत्पदेन तस्योपादानसंभवात् अयथा वह्न्यभावादिधर्मितावच्छेदककवह्न्यादिप्रकारकशुद्धे दिविशेषभव्यभिचारविशिष्टवह्न्यादिधर्मितावच्छेदकसाध्यव्याप्य
वृत्तिसद्धेतुत्वमावश्यकत्वात् प्रथमकल्पे स्वपदेन चरमकल्पे यत्पदेन तस्योपादानसंभवात् ... ह्रदस्यानुमितेरेवाप्रसिद्धत्वात् तादृशानुमितिप्रतिबन्धकत्वाघटितत्वात् तल्लक्षणस्य तद्रूपावच्छिन्नपक्षकवह्न्यादिहेतुकु
नुयाद्वह्न्यादिप्रकारकपक्षस्यानुमितेर्यस्याः संभवेन तादृशपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकसाध्यसंसर्गकानुमितेरेवाप्रसिद्धत्वात्तादृशानुमितिप्रतिबन्धकत्वाघटितत्वात् तल्लक्षणस्य तद्रूपावच्छिन्नपक्षकवह्न्यादिहेतुकु
नुयाद्वह्न्यादिप्रकारकपक्षस्यानुमितेर्यस्याः संभवेन तादृशपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकसाध्यसंसर्गानुमितिप्रतिबन्धकत्वेन ... मेवसत्ताव देवं तथापि विशेषणगुणवह्निमो घटो गुणमानत्वाद्वह्निन्नस्याद्दोषस्य तत्समाधानेऽनुमिति प्रसिद्धौ विशेषणगुणवद्धटादि पक्षवृत्तिसिद्धे (१)
दोषाः व्याप्तिः स्वयमेवैवं त्वतिरेकिनि तद्धेतोरागमे योगोऽसिद्धेः ... मेवसत्ता देवं तथापि विशेषणगुणवह्निमो घटो गुणमानत्वाद्वह्निन्न
ग्रा॰ वह्न्यादिपक्षवाप्यवद्याः संयुक्तः ... अवच्छिन्नघटत्वावच्छेदेन गुणवत्त्वमेव बाधः आश्रयासिद्धिस्तद्घटत्वसामानाधिकरण्येन घटत्वावच्छेदेन वा विशेषणगुणवत्त्वे तत्संयोगस्य तत्र सामान्यधर्मावच्छिन्नहेतु
त्वव्यापकताघटितो व्याप्यत्वासिद्धिः विशेषणगुणत्वेन घटत्वव्यापकताया तत्र प्रवेशो विशेषमानरूपेण व्यापकताया तदनन्तर्भावादिति तन्नादृशसिद्धया संयुक्तस्य तेन तदापि विशेषणगुणाभाववान् द्वितीयलक्षणावच्छिन्नो
तो गुणसामान्याभाववान्निरुक्ताद्धेतोः नापि तल्लक्षणे वह्निन्नेऽघटविशेषणगुणवत्त्वस्य आश्रयसिद्धोऽन्तः तदवच्छिन्नेऽघटे गुणवत्त्वस्य बाधप्रवेशस्यावश्यकत्वात् यथाश्रुत तत्तल्लक्षणस्य हस्यावश्यकनयोः विशेषणानामनुपपत्तिः तत्त्वान्
स्वत्वं नीलादि निरुक्तकल्पसत्त्वविशिष्टव्यभिचारादिवारणाय विशिष्टानामनुपपत्तेः तत्त्वस्य निवेशनीयत्वान्नैवं दर्शितानामपाद्यसंग्रहो दोषश्च ... नु स्वावच्छिन्नानिरूपितविषयकत्वावच्छिन्नयत्किञ्चिद्विशिष्टप्रतिबन्धकताव
दकविषयितानिरूपकविशिष्टानिरूपितविषयितात्वव्यापकस्वावच्छिन्ननिरूपितकधर्मवत्त्वं सम्पादितार्थः मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादिकं नेतादृशं तद्वच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयिताकस्वस्य
दकविषयिताक विशिष्टनिरूपितविषयितात्वव्यापकस्वावच्छिन्ननिरूपकताकधर्मवत्त्वं ... आश्रयासिद्ध्यादिविषयकत्वावच्छिन्नविशिष्टपत्वं यस्यादिनिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयिताकविशिष्टानिरूपित
भिचारादिविषयितात्वस्य तद्वच्छिन्ननिरूपितत्वव्याप्यत्वात् उक्तस्थले विशेषणविशिष्टहेत्वादिरूपाश्रयासिद्ध्यादि विषयकत्वावच्छिन्नविशिष्टपत्वं यस्यादिनिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयिताकविशिष्टानिरूपित
विषयितात्वस्य तादृशाश्रयासिद्ध्यादिनिरूपितत्वव्याप्यत्वात् तत्र लक्षणासमन्वयः प्रतिबन्धकतायां यावन्निवेशान्नाऽतिप्रसङ्गः स्वावच्छिन्नानिरूपितविशिष्टविषयितात्वव्यापकप्रति
हा॰ विषयितात्वस्य तादृशाश्रयासिद्धादिनिरूपितत्वव्याप्यत्वात् ... मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादिकं नेतादृशं स्वावच्छिन्नानिरूपितव्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयितावच्छिन्नायामेव प्रतिबन्धकतायाम्
बन्धकतावच्छेदकत्वात् वह्निन्नविषयिताको यो धर्मस्तद्वत्त्वं वा सम्पादितं लक्षणार्थः मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वादिकं नेतादृशं स्वावच्छिन्नानिरूपितव्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयितावच्छिन्नायामेव प्रतिबन्धकताया
वह्निन्नविषयिताया अवच्छेदकत्वात् उक्तस्थलेऽपि आश्रयासिद्ध्यादिविषयकत्वस्य तदनिरूपितबाधविषयितानवच्छिन्नाया विशिष्टप्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वात् लक्षणसमन्वय इति प्राञ्चः यद्विषयकस्य निश्चयस्य विरोधि प्र॰
विषयितात्वनिश्चयस्य निश्चयकल्पेऽनुमितिप्रतिबन्धकताया ग्राह्यकत्वानुमितिप्रतिबन्धकताया विशिष्टान्तरविषयकत्वानवच्छिन्नविशेषणतानामसंभवेन यस्य सद्धेतुत्वाद्दृशापादार्थानामादिनत्वेन विशेषणीयतया क्वा
धीयाऽऽश्रयासिद्धिपरिहारत्वात् अत्र केचित् स्वसजातीयविशिष्टान्तराघटितत्वमेव यत्पदार्थविशेषणं तथा सामानाधिकरण्ये तत्सामानाधिकरण्यविशिष्टाविशिष्टभेदेन बाधत्वव्यभिचारत्वादिनोक्तरूपेण व्यभिचारादेर्वारणाय हि सजातीय
तिव्यभिचारादिनिवारणाय दोषो नाव्याप्तिः न चैवं यद्विषयकनिश्चयस्य विरोधिविषया ... तत्स्वसजातीयपदवैयर्थ्यात् बाधादेस्तादृशरूपेण सजातीयत्वप्रसिद्धेर्व्याप्तिप्रसङ्गवारणाय हि

नव्यपरी

हे॰ सामा॰ लि

१२

23

िवाप्यम् अस्मज्ञानीयविशिष्टज्ञानं नरहितं यत्त्वं तद्विषयकप्रतीतिविषयत्वस्य विवक्षितत्वात् अन्यथा नित्यत्वानंतर्भावेन पदार्थान्तरेषु नियमसंगवारकतया तद्दलसार्थक्यात् न च व्यभिचारविशिष्टमेयत्वादेर्हेत्वाभासत्वविरहाद्धेत्वा
भासविभाजकरूपेण तज्ज्ञानीयाप्रमितिज्ञानस्य लक्ष्यपदेनोपादानम् अव्याप्यतया मेयत्वविशिष्टव्यभिचारादेर्लक्ष्यपदेनोपादेयतया तत्सार्थक्यं व्यभिचारत्वादिप्रमितेरपि व्यभिचारत्वादिहेत्वाभासविभाजकरूपेण तज्ज्ञानीयप्रमितिरिति तद्वि
षयकप्रतीतिविषयत्वस्य व्यभिचारविशिष्टमेयत्वादौ सत्त्वात् तत्रातिप्रसंग इति वाच्यम् विशिष्टानतिरेकवादे तत्रेतरविषयतासाध्यसाधनयोरिव विशिष्टज्ञानविषयविषयिभावसंबन्धेन व्याप्तिग्रहप्रतिबन्धकत्वाभावादितिरिक्तहेत्वादित्वाभावात्
व्यभिचारविशिष्टमेयत्वादिसाधारण्यादिति ध्येयम् अत्रेदं बोध्यं प्रतियोगितिविशिष्टत्वाभावे वाच्यानामहेतुलक्षणाकरणेऽपि व्यभिचारत्वादिहेतुबाधादावव्याप्तिवारणाय प्रमेयत्वं तत्र हेत्वाभासजातीयविशिष्टज्ञानं तुरुर्यादिनियतत्वं धूमव्यभिचारित्व
निश्चयेनाप्रतिबन्धकत्वात् तद्धितबाधादावसत्त्वात् यद्विषयतद्वितिकत्वं तद्रूपवत्त्वं विषयतापर्याप्त्यधिकरणत्वं तत्संसर्गमेव पुरस्कृत्य यदेव विषयताया पर्याप्तिं विशेषतया बाधव्याप्तिर्वह्निवैशिष्ट्यनिरूपकत्वाभिचारत्वेन ज्ञाती
य विशिष्टान्तरवृत्तित्वं तद्रूपपर्याप्तविषयताशालित्वं मीमांसकानाम् नच तद्ब्रूमिवावस्तुत्वाभासविशिष्टकत्वेनासाधारणत्वविवक्षणीये नव्याप्तिर्नाव्याप्तिर्द्वयोकव्यभिचारादेर्बाधत्वाभ्रमेनाहेत्वाभासादिसजातीयतत्वमनवस्थितेः
सत्प्रतिपक्षस्य पक्षे सत्ताधिविशिष्टव्यभिचारे सोऽहेतुत्वावध्यव्यभिचारत्वादिप्रामाण्याविरोधासजातीयविशिष्टवत्त्वस्य व्यभिचारविशिष्टवापादेः प्रसिद्धावविनष्टाद्दिनत्वसत्त्वेनानियमे तस्या व्यभिचारादिहितवाधादेः स्वरूप
प्रकारेणैव दर्शनीयपदवाच्यत्वीयः नेयत्वविशिष्टव्यभिचारादौ नाहेत्वाव्यभिचारत्वावच्छिन्ने नातिप्रसंगः नदोषत्वाव्यवहारप्रसंगः अत्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारादौ दोषत्वादिव्यवहाराभावात्रैसापत्तिः संगवत्ति ववविशि
ष्टव्यभिचारादेः अनुद्भावितव्यभिचारत्वादिना दोषत्वव्यवहारतस्यनयोक्तविशेषणाद्दानेऽपि नाहेत्वाभासत्वापत्तिर्ईदृशविशिष्टस्य तद्विशेषणविशिष्टावरोधिनाथ दोषादिपदस्यानिरुक्तविशेषणावच्छिन्नात्र मूलनियतावच्छेदकावच्छिन्नाति
रूपितविषयताकत्वेनान्यथोपाधेर्दुष्टकल्पमेवोपकल्प्यत्वनेनयान्योन्याश्रयमेयत्वादिविशिष्टव्यभिचारत्वादिरूपस्यानुपस्थितत्वावच्छेदकस्यात्रविशेषणारहितत्वेनातिप्रसंगाभावादिनिर्दुष्टत्वं नत्वाख्यपातिप्रकारित्वस्यैवपक्षतावच्छे
दकाभावव्याप्तिव्यतिरेकवत्त्वादिरूपेणोक्तदोषासत्त्वाद्धेतुनिष्ठत्वपक्षेऽतिव्याप्तिरिति व्याप्यत्वासिद्धौ नव्याप्तिप्रतीतौ व्याप्तिविषयताशालिज्ञानत्वव्यापकत्वाभावादिप्रमाणप्रदर्शनस्य विशिष्टानतिरिक्ततयाऽव्याप्तिरित्याह पत्तेनेति तावद्धर्मविशेषणादानेऽप्युक्तसर्वतावच्छेदकादि
तत्त्वाद्विषयत्वादिविषयतत्वे उपनायकोनादिनवत्वादिविशिष्टत्वे दोषवत्तः कोपनयत्वाद्धि प्रतिबन्धकव्यभिचारादि यावद्विशेषकानिश्चयप्रतिबन्धकत्वेनानतिव्याप्तिरपि विशेषणस्य निश्चयस्याप्यविरोधिता विकल्प
तत्त्वदोषपक्षाविरोधमाह पत्तेनिरस्तमिति व्याप्यत्वाभावेनैवविशिष्टसत्त्वं वाकारः संपत्त्याक्रमव्याप्ति साधनवदधिकसाध्याभाववद्वृत्ति साधनमपि कत्वाव्याप्यवद्विशिष्टप्रकारकत्वानुमानपक्षव्यभिचारानुमितिप्रतिबन्धकसाध्य
नवच्छिन्नव्याप्त्याभावव्यापिसाध्यसाध्याभाववद्वृत्तित्वमुक्तमिति वैधर्म्यतयानियमतो मासतत्त्वनिरूपितव्याप्तिज्ञानप्रतिबन्धकमितिमताभिप्रायेणाहदेशान्तरेनियमनज्ञात्माभेदिमतो नास्ति व्याप्तिवैशिष्ट्यज्ञानप्रतिबन्धकतावच्छेदिका
चीनमताभिप्रायेणोक्तदोषपरत्वे तु पक्षतावच्छेदकाभाववद्वृत्तित्वाद्दितिभावः नच पक्षान्तर्वाताव्याप्तिरितिभावः नचपक्षतावच्छेदकाभाववत्ताद्वीनाहेत्वाभासकपदेनोक्तव्याप्तिरित्यन्तमेनुपकत्वाद्येनतत्प्रा
णीति पक्षतावच्छेदकत्वाद्विनेत्यविनत्वावच्छिन्नः दुष्टः दुष्टपदप्रतिपाद्यः तथाच हेतोराहेत्वाभासोपाधिकरणत्वेऽपि न तत्त्वितिः दुष्टत्वादाविसामान्यतः संवेदनापत्ति स्वाभाविकताविनष्टेरेक्कतानविशेषत्वादिनावच्छिन्नाभाववत्त्वं तैन्तदादि
रूपदोषस्य प्रमाणेन त्वविषयतादोषवत्त्वादिसाधनेनाप्यदुष्टत्वव्यवहारविषयताया स्वरूपावच्छिन्नपक्षसाध्यहेतुवाचकपदसमानाविधाहेतुवस्यकेनदुष्टपदस्य तद्रूपावच्छिन्नपक्षसाध्यहेतुकानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकतावच्छिन्नत्वादि
नविषयितायाः प्रमावच्छिन्नसंसर्गविषयकस्वप्रमाणाभावस्य व्यवहारोऽपि पक्षव्यदैववह्निनाशप्रमासाधनेनाशुद्धोदुष्टाद्यवहारप्रयोजकत्वमसत्त्वदुष्टव्यवहारविषयतावच्छेदकत्वस्य सारतिव्याप्तेरेतनावच्छेदकविशेषणसं
बन्धविशिष्टतावच्छेदकोपाधिपक्षसत्त्वं नान्यथाव्याप्तिरिति तत्र हेतुरित्युक्तं हेतवः साध्यनये व्याभिचारस्य ह्रदत्वावच्छिन्नपक्षकवह्निसाध्यकधूमहेतुकत्वावच्छिन्नस्वरूपानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितविशेषसंबन्धे
प्रमेयत्वान्वयबोधः तत्रप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वावच्छिन्नविषयताकत्वमविशिष्टपदवदुच्चारणार्थः साधनपदं तत्पक्षतावच्छेदकमत्वावच्छिन्नहेतुतानिरूपितत्वात्तत्त्वहेतुदृष्टेऽप्यसाध्यस्य ज्ञानार्थत्वात् तद्वच्छिन्नपक्षकत्वस्य वह्निरितिविषयत्वानार्थस्य
वह्नित्वावच्छिन्नसाध्यकत्वस्य चान्वयः नाहेत्वाभासरूपनित्यत्वसाध्यविनिरूपितनत्वमुपहिततया तदर्थैकदेशप्रतिबन्धकत्वेऽन्वयः पवचपदं नेवकू साधनेषुमोऽशुद्धत्वमत्रपदेनत्वावच्छिन्नपक्षकवह्नित्वावच्छिन्नसाध्यकधूमत्वावच्छिन्ने
हेतुकानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वावच्छिन्नविषयताकत्वस्य विशिष्टमेव यदि स्वत्वेऽपि नीयेतत्त्वाहेत्वाभासविशिष्टस्योपसिद्धप्रतिविनियतयाव्यवहारप्रवृत्तिविशेषाधिकमनेनानुमितिव्याप्यमोऽशुद्धत्वादिव्यवहारस्याविपक्षे
तिरिक्त नतु साध्यनिष्ठसाध्याभाववद्वृत्तित्वादेर्व्यभिचारत्वप्रसिद्धिरे नतु तद्विशिष्टसाधनादेरतोऽनन्यदोषत्वमिति कश्चित्ताहत्व्यस्तैकविनन्त्वणमनवस्थैवानुपपत्ति नियमसंगात् तास्यास्याप्युपन्यस्याने याहदोषेति पदरूपाद
च्छिन्नेऽर्थके स्यानेसानत्वावच्छिन्नं नस्य धर्मिताः नत्वर्यावच्छिन्नस्य तेनसंबन्धेनेति दोषः नाहेत्वाभासव्यत्वं नद्रूपावच्छिन्नत्वं साध्यता विशेषणतावच्छेदकसाध्याभाववद्वृत्तित्वादि विशेषसंबन्धस्यादि तानप्रतिबन्धकत्वेऽपि साध्याभाववद्वृ ...
त्तित्वादेरपि यत्ताः सर्वस्यैतत्साधनत्वाद्धिकं न दोषः साधनादेः साध्याभाववद्वृत्तित्वादि धर्मता विरहात् अत्राव्यवच्छेदकत्वं सर्वत्र न तत्स्वरूपे वाच्य विशेषः पक्षतावच्छेदकाद्यवच्छिन्नविकृततात्त्वाभाववत्त्वावच्छिन्न २३
वत्त्वावच्छिन्नसाध्यनिष्ठप्रसंगात् नव्याविच्छिन्नधर्मिकतद्रूपावच्छिन्नवत्तानानत्वस्यापि प्रतियोगिविशेषतावच्छेदकत्वावच्छेदकत्वावच्छेदकतया ... वह्नित्वावच्छिन्ननिष्ठवत्ताभाववत्त्वाद्यवच्छिन्नमेवत्वेऽव्याप्तिः य
त्रावह्नित्वादिनाघटाद्यवगाहिनोपिरूपेणवह्न्यभावस्याधिकरणस्य सत्त्वात् वह्न्यभावाद्यवच्छिन्नविशेष्यकावलत्ववद्ध्यभावत्वाद्यवच्छिन्नप्रकारकनिश्चयत्वेन नप्रतिब

तत्रायं क्रमः पक्षनिष्ठविशेष्यतानिरूपितकेवलसाध्यनिष्ठप्रकारकत्वे निर्विशेषणासंभवः तत्तत्रं किंचिद्धूमोवह्निमेत्यादिक्रमयत्नेन संभववारणेऽपि पुनरुक्तत्वमादाय दोषोऽतः पक्षतावच्छेदकेत्यादिवक्ष्यमाणक्रमयत्रापि नरेयमेवेत्याशंकायां सर्वत्रैवमेवतत्रविशेषणस्य दिस्थितेवचित्स्वतन्त्रतिपरे
त्वादित्युक्तौ व कत्वव्याप्यव्यापकतयैवोक्तं पर्वतवृत्तित्वे इति =

यकृतं ताऽपि पक्षतावच्छेदकवह्नित्वाद्यवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितावच्छिन्नप्रकारतानाकनिश्चयत्वे गैवानस्ताह्नामेव तद्रूपं प्रतिबंधकतावच्छेदकत्वपर्याप्त्यधिकरणं नतद्द्वत्वाद्यवच्छिन्नपर्यायिक वह्न्यभावत्वाद्यवच्छिन्नप्रकार
क निश्चयत्वाद्यमिति यद्रूपपदेन वह्न्यभावत्वाद्युपादाने न संभवति पर्वतो वह्न्यभाववान्नित्यादौ पर्वतत्वाद्यवच्छिन्ननिष्ठवह्नित्वाद्यवच्छिन्नवत्तारूपवाध्यादावच्छेदकतापर्याप्तिविरहितत्वात् प्राप्तिसत्वात् संभवो निरुक्तः पर्व
तत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकवह्नित्वावच्छिन्नप्रकारकनिश्चयत्वेन पर्वतो वह्न्यभाववान्नित्यादौ मितिप्रतिबंधकतावच्छेदकतापर्याप्तेः पर्वतो वह्न्यभाववान्नित्यादौ पर्वतत्वाद्यवच्छिन्ननिष्ठवह्नित्वाद्यवच्छिन्नरूपवाध्यादे
र्न्यूनत्वमयेन यद्रूपावच्छिन्नधर्मितायद्रूपावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नप्रकारतानिश्चयत्वेन प्रतिबंधकता तद्रूपविशिष्टतद्रूपावच्छिन्नविशेषितन्तद्रूपावच्छिन्नत्वदोषश्च निविवक्षायामसंभवात् अत्र
साध्यनिष्ठसाध्याभाववद्वृत्तित्वादेरिव साध्याभाववद्वृत्तिभावनादेरपि दोषत्वाभिविरहादेतावान्वयासो विफल इत्यस्वरसः कोऽस्थिरदित्यनेन स्वविवः यथाश्रुतव्याप्तेयपक्षतार्थनिर्वह्निः पर्वतो वह्निमानित्यादौ
साध्यनिष्ठसाध्याभाववद्वृत्तित्वादेरिव साध्याभाववद्वृत्तिभावनादेश्चपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताविरहात् सिद्धौ पक्षतावच्छेदकविशिष्टसाध्यपक्षतावच्छेदकाद्यप्रवेशेनाप्रसिद्धिसत्त्वात् विशेषणप्रयोजनमाह अपेक्षिते पर्वतादेः को
पक्षतावच्छेदकविशिष्टविशेष्यकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकानुमितेरप्रसिद्धावपि तेन तत्र विशिष्टपक्षतावच्छेदकाद्यप्रवेशोपूर्वोक्तयुक्त्या संभववदाशयाय किं सिद्धमीत्यवच्छिन्नपक्षसाध्यहेतुकानुमितिसामान्यप्रतिबंधकत्वमेव विवेशपुनिति पर्वतो वह्निमान्
चन्द्रमयवादिविरहस्मादौ सर्वत्र न दोषइति संवध्यते तथा च विशिष्टपक्षतावच्छेदकाद्यप्रवेशेपूर्वोक्तयुक्त्या संभववदाशयाय किं सिद्धमीत्यवच्छिन्नपक्षसाध्यहेतुकानुमितिसामान्यप्रतिबंधकत्वमेव विवक्षणीयमिति पर्वतो वह्निमान्
मादित्यादौ पर्वतादिनिष्ठकांचनमयत्वाभावादेरव निव्याप्तिसत्त्वापि कांचनमयत्वादिसहितपर्वतत्वादिरूपयात्किंचिद्धर्मावच्छिन्नपक्षसाध्यहेतुकानुमितिसामान्यप्रतिबंधकज्ञानविषयत्वादिति भावः अव्याप्तिपदं वस्तुतः स्त्वंश्यात्मकं।
प्रकृतानुमित्याविषयपदार्थमात्रेऽतिव्याप्तिसत्त्वविनानविषयसाध्याघमावेनासत्त्वयति कुदोसोति कुदनिसवह्निस्तन्त्व ममूस नास्तेऽत्यर्थः कुदादिनिष्ठाऽभावेऽतिव्याप्तिसत्त्वं न च प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षक।
त्वरूपसमुदायपदलाभ्येव निवेशो बोध्यं महानसीयेति महानसीयवह्न्यभावो महानसीयवह्न्यभावस्तेत्यर्थः अत्रातिव्याप्तिसत्त्वं न च प्रकृतमाध्यतावच्छेदकप्रकृतहेतुतावच्छेदकयोरनिवेशो बोध्यः इत्यपुनस्तयां साध्यहे
तोर्निवेशोपि मतान्तरमादायाविव्याप्तिर्बोध्या प्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुतानिवेशेपदार्थमात्रासानप्रतिबंधकतामादायातिप्रसंगस्त्वचाधिताव्याप्तिसानप्रतिबंधकतामादायातिव्याप्तिं सूचयति मेयत्वस्येति च
ह्निव्यभिचारस्येनात्यर्थः अत्रातिव्याप्तिस्वाहसमुदायपदलाभ्येवानिवेशे बोध्या प्रकृतहेतुकत्वनिवेशे तदोषस्पुरशस्य वारणे न चाहेतुतावच्छेदकनिवेशनायाह केवलस्यमस्येति वाह्निमन्नदेशानवच्छिन्नमव्याप्तिर्व्या
वर्त्तक विशेषणानवच्छिन्नस्येत्यर्थः साध्यतावच्छेदकानिवेशे मूर्तं साध्यवमा स्तान विवेचिन्यातिव्याप्तिं दर्शयति हृदादिनिष्ठानीव्याप्तिसान विरोधिन्यातिव्याप्तिं दर्शयति विशेष्यमस्यवापर्वतीयवह्निव्यभिचारेतिदोषमुलनाक्रव
द्रूपलतयोपि पक्षतावच्छेदकादिनिवेशस्यावश्यकतां दर्शयति ननु वानस्तंवंधेनेति तत्र पर्वतत्वावच्छिन्नवह्नित्वावच्छिन्नवह्निसाधने तस्य विशिष्टमत्वावच्छिन्नस्यपदार्थे पक्षतावच्छेदकादेर्यादृशसंबंधेन विशेषणानयं
त्राप्तिरिति तन्तत्संबंधेन तदवच्छिन्नत्वनिवेशमिति स्वचावितुं तत्पदाके त्याह पक्षतावच्छेदकादिनिवेशप्रयोजनाभावादिति वाच्यम् तद्रूपावच्छिन्नपक्षसाध्यहेतुकदोषलक्षणे निवेशनीयं तथा चेति नि
द्रूढिः पर्वतो वह्निमानित्यत्र च पक्षतावच्छेदकनिर्वह्नित्वविशिष्टपर्वते वह्निवैशिष्ट्यावगाहित्वमनुमितेर्न संभवति स्वविशेष्यधर्मपर्यितावच्छेदकत्वप्रकारकानाहार्यज्ञानस्यानभ्युपगमात् पर्वतः पर्वतावृत्तिवह्निमा
नित्यत्र च पर्वतावृत्तित्वरूपसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकत्वमनुमितेर्न संभवति स्वाभिन्नत्वावच्छिन्नप्रकारकानाहार्यज्ञानस्याननुभविकत्वात् एवं पर्वतो वह्निमान् कृतव्यभिचारिणः इत्यत्र वह्निव्यभिचारितत्त्व
पहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नवह्निमत्त्वविशिष्ट्यावगाहित्वमनुमितेर्न संभवतीत्यर्थः पर्वतत्वेन वह्निमान्पर्वताद्यनोत्यत्रपर्वतात्वत्रयपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नवैशिष्ट्यावगाहित्वानानुमितेः संभववत्तु तदोषनिरादिनिय
थाविवक्षितानुमितिप्रसिद्धिप्रयोजकमेदेनानानास्थलेऽव्याप्तिकथनं नको विरहस्याभासः स्यादिति तथा चापि पर्वक स्वरूपनिग्रहस्थानसत्त्वेन तथाप्रयोजकनिग्रहोपपत्त्यभावविनिर्वह्नित्वेन पर्वतत्वे वह्नेः साधने प्रमोऽपेक्षस्यादि
त्यवच्छेदकदोषपादरतिभावः नाहार्यानुमितेः तथाविधविवक्षितानुमितेः अप्रसिद्धत्वादिति आहार्यपरोक्षज्ञानानभ्युपगमादिति भावः यद्विषयक निश्चयस्येति यद्रूपावच्छिन्नविषयक निश्चयस्येत्यर्थः उत्तरपदस्यो
त्तरकालीनार्थीक तथा तदुत्तर मितिपालूपस्थाप्याऽनुमितिरूपक्रियाविशेषणमतो द्वितीयार्थिमकालेतादृशज्ञानरूपाक्रियाविशेषणमतो ज्ञानपरमपिसार्थकं तत्पदेवतादृशानिश्चयपरामर्शक उत्तरपदं चाव्यवहितो
त्तरार्थकं कालाधिनोरत्र संयोगरत्यनेनद्वितीयार्थिकरणो उत्तरपदस्योत्तरकालत्वादितिनिवेशकंको व्यापकतात्मकस्वान्यासंयोगास्यप्रवृत्तेविवक्षितत्वात् अनुमितो अनुमितिसामान्ये द्वयोर्व्यतिरेक इति संबंधः तन्त्र
तद्रूपावच्छिन्नत्वं अत्र चपतज्ज्ञानानंतरज्ञानविषयतादृशोमयाभावेतज्ज्ञानीयायापवविरोधिविषयितायाः प्रयोजनकत्वान् विरोधिविशिष्टधिनायोतादृशनिश्चयत्वकपदं स्वरूपकीर्त्तनमात्रं न तुलक्षणघटकं तथा च यी॰
यद्रूपावच्छिन्नविषयक निश्चयाव्यवहितोत्तराऽनुमितिसामान्यस्य विरोधिविषयिताप्रयुक्तो मयाभाववत्तेनादृशानूपावच्छिन्नत्वदोषत्वमिति सम्यक् हितार्थः वह्न्यभावविशिष्टह्रदत्वावच्छिन्नविषयकनिश्चयानंतरं ह्रदो वह्निः
मान्वह्निव्याप्यधूमवांश्चेत्याकारकानुमितेः कदाचिदप्युत्पत्तिर्यत्रा घटादावनुमितयपवतादृशानिश्चयाव्यवहितोत्तराऽनुमितिसामान्यो न गतास्तापत्तु पर्वकरूत्वादिविशिष्टे यह्नितत्वाद्यवच्छिन्नवह्निवैशिष्ट्यावगाहित्वं वह्नित्वा
द्यवच्छिन्नरूपितव्याप्तिविशिष्टदक्षमत्वाद्यवच्छिन्नवैशिष्ट्यावगाहित्वमेतदुभयाभाववत्त्वसत्त्वमेव तत्रनादृशानिश्चयीयविरोधिविषयताप्रयुक्तत्वमपि तत्त्वनिष्ठप्रतिबंधकतावच्छेदकधर्मस्यास्वानंतरोत्पन्नज्ञाननिष्ठप्रति
वध्यतावच्छेदकधर्माभावप्रयोजकत्वात् कृदत्वादिविशिष्टविशेष्यकतावच्छिन्नवह्नित्वावच्छिन्नप्रकारितानिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकीभूतापाकृदत्वावच्छिन्नविशेष्यकतावच्छिन्नवह्नित्वादावि
यत्र न निश्चयानंतरं तत्पौरुष विनंवेन तदाव मितिर्गीनां तत्र तादृशापत्तीनादृशानुमित्यापादकाभावस्यासत्त्वेनो व्यंविवक्षितत्वादिति = ९

विशिष्टपदाद्
बोधात्मक
त्व =

ग॰ च॰
सा॰ नि॰
२४

२५

त्राभावीयप्रकारितायास्तादृशवह्नित्वादिविशिष्टप्रकारकत्वघटितोभयाभावेन घटत्वात् तत्तादृशविशिष्टप्रकारकत्वमात्रं न विपरीतनिश्चयप्रतिबध्यतावच्छेदकमपि तु तद्विशेष्यितानादार्यज्ञानत्वं तत्कार्यतत्प्रकारकत्वाभावस्य त
प्यविषयविरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वमिति वाच्यम् विशिष्टाभावप्रयोजकस्य विशेष्यावच्छिन्नविशेष्यताभावप्रयोजकत्वात् अन्यथा तादृशज्ञानत्वाद्यव्याप्यमित्यादिनिष्ठतादृशविशिष्टप्रकारकत्वाभावस्य विरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वात् एतेन ति
रूढो वह्निमान् धूमादित्यादेर्वह्न्यभाववविशिष्टरूढत्वावच्छिन्ने लक्षणासमन्वयोऽप्युक्तविषयकनिश्चयाव्यवहितोत्तरत्वविशिष्टस्य तत्प्रकारकत्वविशिष्टव्यापकतावच्छेदकसंयोगसंसर्गकवह्निप्रकारकत्वघटितोभयाभावत्वस्य तादृशावच्छेदका
वच्छेदेनासाध्यसिद्धिस्थलीयहेत्वाभासलक्षणे व्यापकताघटितविरोधिभिन्नसंयोगसंसर्गकवह्निप्रकारकत्वघटितोभयाभावघटितेनासाध्यसिद्धिस्थलसाधारण्येऽपि यथायथासंभवमिति प्रत्युक्तम् तदवच्छेदकोपजेदेनासाध्यसिद्धेः सामानाधि
करण्येन बाधाव्याप्तेः सामानाधिकरण्येन तत्सिद्धेः सामानाधिकरण्येनापि दोषत्वात् (प्रमेयाप्रमेयवत्) निर्वह्निः पर्वतो वह्निमानित्यादौ तादृशानुमितेरप्रसिद्धावपि वह्निमत्पर्वताविषयतया सिद्ध्यादिविषयकनिश्चयानंतरमसिद्धत्वात्
उमितिसत्त्वात्प्रसिद्धस्य प्रतिबध्यतावच्छेदकविशिष्टविषयकत्वावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकविशिष्टप्रकारकत्वघटितोभयाभाववत्त्वमस्त्येव न तत्र लक्षणासमन्वयः न चाहार्यज्ञानमात्रप्रसिद्धस्य निर्वह्निपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्निप्र
कारकज्ञानत्वस्याविरोधिविषयकज्ञानप्रतिबध्यतानवच्छेदकतया तादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यकवह्निप्रकारकज्ञानत्वस्य विरोधिविषयकज्ञानप्रतिबध्यतानवच्छेदकतया तादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यकवह्न्यादिप्रकारकत्वस्या
भावे विरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वमप्रामाणिकमिति वाच्यम् तादृशज्ञानत्वस्य प्रतिबध्यतानवच्छेदकत्वेऽपि व्यापकस्य पर्वतवह्नित्वावच्छिन्नाभावप्रकारकज्ञानत्वस्यैव वह्निविशिष्टपर्वतविषयकज्ञानप्रतिब
ध्यतावच्छेदकतया व्याप्यत्वाभावप्रयोजकस्य तन्निरूपितविशिष्टविशेष्यकत्वावच्छिन्नवह्न्यादिप्रकारकत्वाभावादविनाशप्रसङ्गविषयताप्रयुक्तत्वस्यावश्यकत्वात् न च विरोधिज्ञानासत्त्वे
निर्वह्निः पर्वतो वह्निमानित्यादिज्ञानस्याहार्यस्यानुपपत्तेः धूमवानित्यादौ तादृशज्ञानस्याप्रमाणत्वेनैव निर्वह्नित्वविशिष्टे वह्न्यादिवैशिष्ट्यावगाहित्वाभावप्रयोजकत्वेन तद्विरोधिविषयकत्वस्य विशिष्टस्य सम्भवात् इ
ति वाच्यम् अभावाधिकरणतायामेवाविरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वस्य निवेशपदतया धिकरणतानाधारभावमेव विकरणमेव न मिथ्यावाविरोधिज्ञानाननुरोधज्ञानेन तादृशवैशिष्ट्यावगाहित्वाभावविकरणताया
विनिगमनाविरहेण सर्वत्रानीयविरोधिविषयिताया अप्रयोजकत्वात् यद्विरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वादृशोभयाभावस्य मिथ्येन तावन्मात्रे रूढो वह्न्यभाववानित्यादौ रूढत्वानीयवह्न्यभाववादिविशिष्टरूढादि
विषयितायाः स्वनिरूपितवह्न्यभाववादिविशिष्टविषयिताया अपि प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वादिप्रविष्टत्वात् प्रतिबध्यतावच्छेदकस्य रूढत्वादिविशिष्टवह्न्यादिवैशिष्ट्यावगाहित्वस्य विरुद्धप्रयोजकतया
बाधादेर्दोषत्वे वह्न्यभाववादिविशिष्टे तद्व्याप्तिरिति यद्विषयकनिश्चयाव्यवहितोत्तरत्वमिति सामान्यस्य विरोधिविषयिताप्रयुक्तोभयाभाववत्त्वं निवेशितम् रूढादिवह्न्यभाववानित्यादिरूढादिविषयकनिश्चयानंतरो
त्पन्नघटादावनुमितौ विरोधिविषयिताप्रयुक्तोभयाभावसत्त्वात् केवलरूढादावतिव्याप्तिरतः सामान्यपदं पूरितं तथा च रूढादिनिश्चयानंतरोत्पन्नानुमितिसामान्यानङ्गीकारात् रूढो वह्निमानित्यादौ सर्वांशे साध्यानुमि
तौ विरोधिविषयिताप्रयुक्तताद्रूप्योभयाभावासत्त्वान्नातिव्याप्तिः केवलरूढत्वादिना वह्न्यभाववद्रूढादिविषयकनिश्चयानंतरमुक्तसमूहालम्बनानुमित्युत्पत्त्या तादृशविशिष्टस्यापि दोषत्वात् उपपत्तिरतो यत्पदं रूढत्वावच्छि
न्नोपरक्तयोपवर्णितं वह्न्यभाववद्विशिष्टरूढत्वादिविषयकस्य रूढो वह्निमानित्याद्याकारमहार्यस्याहार्यत्वेन तादृशसमूहालम्बनानुमित्युत्पत्त्या तद्दोषता तदवस्थैव तन्निश्चयेति अनाहार्याप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितत्वं संपाद्य अनाहार्यज्ञानपदं ते
नाहार्यप्रामाण्यज्ञानास्कन्दितस्यापि विरोधिविषयकनिश्चयस्यानंतरं तादृशानुमित्युत्पत्त्या तद्दोषता अपि च सोऽपि विषयकनिश्चयनाशोऽस्ति नाहार्यानुमितेरुत्पत्त्या तद्दोषता प्रसज्यते अतोऽव्यवधानं निवेशः पक्षदोषविषयकलौ
किकनिश्चयाव्यवहितत्वं सर्वमनुमितिसत्त्वादपि न दोषो अत एव तत्सामानाधिकरण्यमनुमितौ निवेश्यम् अनन्तरपक्षसाध्यनिश्चयानंतरमन्यस्या अनुमितेरुत्पत्त्या बाधादिनिश्चयानंतरपत्ता
वच्छेदकावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यप्रकारकस्याहार्यस्यानाहार्यस्य केवलस्य चानुपपत्त्या अतस्तादृशज्ञानसामान्यमुपेक्ष्य अनुमितिसामान्यनिवेशः यत्साध्यकपक्षकहेतुकयादृशो
पविषयकनिश्चयानंतरं तत्साध्यानुमितिर्जायते न च तादृशानुमितेरप्रसिद्ध्या अप्रसिद्धिरिति स्थले नाहार्यदोषविशेषजन्यत्वं निवेश्यमित्यनंतरमाह अनाहार्येति तथा च तादृशानुमि
त्यप्रसिद्धिं यत्र तत्र तत्प्रतिबध्यमानसोपनीतमानमात्रत्वेनात्र संग्रहणीयमिति भावः बाधादिनिश्चयानंतरमाहार्यमात्रप्रसिद्धिकालकप्रत्यक्षत्वात्संभवो व्याप्तिरतो अनाहार्येति योगोऽनुपनीतस्यादिनिश्चयानंतरं यादृशोपनीतवह्निप्रकारक
स्य दोषविशेषजन्यत्वाद्दुष्टहेतुत्वमपि उपनीतं तु वह्न्यादिस्थलीयबाधादिवैशिष्ट्यज्ञानमेव मानसप्रत्यक्षदोषविशेषजन्यत्वात् तेन नाहङ्कारस्यादिनिश्चयानंतरं प्रत्यक्षज्ञानजन्यत्वाभावात् तद्दोषजन्यत्वात् तद्विशेष्यकगौरवादि
प्रकारकमानसस्योपनीतभावप्रसङ्गो वह्न्यादिस्थलीयबाधादेर्नाव्याप्तिः एतेन बाधप्रामाण्यपक्षहेतुकस्थलेऽपि दोषविषयकनिश्चयानंतरं विरोधिसामग्र्या लिङ्गेन मानससाक्षात्कारोत्पन्नाऽनिश्चयवैफल्यम् तत्राप्यनुमि
तिसाम्ये वो व्याप्तिकुमारादावनुमितिगमनसंभवान्न नावच्छेदकत्वाविशेषलक्षणनिवेशव्याहतिः पूर्वोक्तरीत्या बाध्या विरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वनिवेशप्रयोजनं स्वयमेवाभिधत्ते यत्र विषयविरोधेऽसमूहालम्बनज्ञानं कस्यापि न जातं न चाप्रसिद्धिता
ताच्छेदकविशिष्टनानाविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वविशिष्टसाध्यव्याप्यविशिष्टहेतुवैशिष्ट्यावगाहित्वविशिष्टाभावमुपेक्ष्य उभयाभावनिवेशः नाहार्योभयाभावप्रयोजकविषयिताप्रयुक्तपक्षविशि २४
ष्टविषयकत्वव्यापकतावच्छिन्नत्वे विषयविशेषेण वह्न्यादेः पक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षतावच्छेदकप्रसिद्धा विशिष्टपक्षविशिष्टसाध्यविषयिता वैशिष्ट्यावगाहित्वाप्रसिद्धिरिति

प्रयासिध्यादावव्याप्तिरित्यत आह पक्षतावच्छेदकेति आदिपदात्साध्यतावच्छेदकवैशिष्ट्यादिपरिग्रहः चैत्रादिकमिति तत्प्रकारेणाज्ञायमानत्वरूपमित्यर्थः तथा च पर्वतादेः काञ्चनमयत्वादिवैशिष्ट्यस्याज्ञायमानस्यापि रहे पि तेन रूपेणाज्ञायमानत्व
दायलक्षणसमन्वयः निग्रहः नच ह्रदो न वह्निमानित्यादिनिश्चये सति नैवमाज्ञायमाने ह्रदो दग्धं जलम् पर्वतो वह्निमान् वह्निव्याप्यसमवायोऽवाकारकसमूहालम्बने ह्रदत्वादिनासाध्यमाने तदादिवैशिष्ट्यावगाहि समारोपे सम्बन्धित्वायाम् पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नाया
पक्षनिष्ठवैशिष्ट्यताविरहविनायां साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यप्रकारतायां साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यप्रकारतानिरूपितव्याप्यप्रकारतानिरूपिते तदवच्छेदकावच्छिन्नेतदाकारता अस्ति योग्यत्वयोरवगाहित्वात्र ह्रदे न विर
लक्षणविशिष्टविषयाप्रसिद्धावपि पर्वतायोगो काञ्चनमयत्वावृत्त्याद्यवगाहिभ्रमविषयतायाः व्यधिकरणत्वाङ्गीकाञ्चनमयत्वाद्यवृत्तिभ्रमायाः प्रसिध्यालक्षणसमन्वयात् व्याप्तिप्रकारतास्थलेनिरूपितस्य का भावापत्तव्याप्तिग्रहकेन तत्र त्वदीये प्रकारता
निवेशनीया तेन प्रमेयवान् वह्नेरित्यादौ वह्निव्यापकद्रूपसमानाधिकरणप्रत्ययाभेदप्रतिबन्धविषयताः नत्वन्नव्याप्तिपदे नात्र व्यध्याप्तिश्चेद्धिवत्यते तदा व्यतिरेकव्याप्तिसानावरोधिनिमाप्यादिनिष्ठाभावापत्तियोगित्वादिरूपापत्तिः स्मारि
तेऽव्याप्तिज्ञानस्यापत्त्यव्याप्तिसानाविरोधित्वात व्यतिरेकव्याप्तिविवक्षायोवहे त्वनिष्ठ साध्याभाववद्वृत्तित्वहा व्यतावच्छेदकनिरूपितसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वादव्याप्तिः तज्ज्ञानस्याग्राह्यभावावगाह
तयाव्यतिरेकव्याप्तिसाना विरोधित्वे मानाभावादत आह व्याप्त्यस्येति अत्र यतः अत्र यन्निरूपिता प्रकारतेत्यर्थः तथा व्याप्तिनिरूपितविषयितावत्व सा वाच्या भावावगाहि आवमेदेन मिश्रा श्रुव्याप्तिवरितमाधनसामाने विकरण्यव्यापकसामा
नाधिकरण्यरूपा नानाविधैवव्याप्तिः अतो न यत्र भावादिरूपव्याप्तिज्ञाने ऽन्योन्याभावादिगर्भव्याप्तिज्ञानानस्यव्यापकत्वात्मसाध्याभावव्वद्वृत्तित्वादिज्ञानस्यग्राह्याभावानवगाहितया विरोधित्वेऽपि नक्षतिः व्यतिरेकतः व्यतिरेकनिरूपिता साध्यसाध्या
भाववद्व्यापकीभूता भावप्रतियोगितरूपा याह्या व्याप्तिपदेन विवक्षणीया तथा च नत्र व्याप्तिप्रकारतानिरूपितहेतुताअवच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारता अनिपातित्वकृताभावापत्वनिवेशनीयत्वव्याप्तनत्रव्याप्तिप्रकार
तानिरूपितहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताविशेषाभावः नचनिर्वह्निः पर्वतो वह्निमानित्यादौ पक्षतावच्छेदकविशिष्टसाध्यतावच्छेदकवैशिष्ट्यावगाहित्वमेवाप्रसिद्धमिति कथं लक्षणसमन्वयस्तत्राह नाद्यभावावगाहित्वप्रसिद्धेरिति आहार्येत्यनापत्तेरि
निर्वह्नित्वविशिष्टे वह्निमत्त्वस्य तस्यापता भिन्नकारकेण जन्यप्रत्यक्षत्वपरत्वेनार्थः विरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वविनिवेशप्रयोजनमाह पर्वते चेति विरोधिविषयिताप्रयुक्तत्वनिवेशनेचेत्यर्थः नक्षतिः न निर्वह्निः पर्वतो वह्निमानित्यादेः
हादाव तिव्याप्तिः तस्य वह्न्यादिनिश्चयस्य विरोधिविषयकत्वात् स्वानन्तरानुमितिसामान्यनिवारकत्वे सत्यभावप्रयोजकविरोधिविषयिताकत्वविरहान् वह्निमत्सर्वतादिविषयकसमूहालम्बनात्मकहृदादिनिश्चयानन्तरं ज्ञानज्ञान
निवारकत्वेन यथाभाववतत्स्यानत्तानीयविरोधिविषयितायत्वेन विह्रदादिनिश्चयाद्यवहितोत्तरानुमितिसामान्येऽनगमनसमूहालम्बनात्मकह्रदादिनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितौ विरोधिविषयिताप्रयुक्तो यथाभाववत्वविरहात्रातिव्याप्तिः
विनीतः प्रयोज्यप्रयोजकभावश्चावमवसितः अत्र समं वेधविशेषः विरोधिविषयप्रयोजनमाह एतमिति अन्यथमिना तथापि नक्षतिः न तस्य विरोधिविषयकत्वादिनानुमितजन्यत्वे नक्षतिः नसाध्यवत्पक्षत्वेनेति व्याप्तेः विरोधिविषयमिनानन्तरेऽनतादृशो यथा
भावप्रतियोगितावच्छेदकको होयरूपावच्छिन्नप्रयोज्यभावाविच्छिन्नवैशिष्ट्यावगाहित्वेनिविष्टे नरूपावच्छिन्नविषयितानिरूपितनरूपावच्छिन्नाभावज्ञानाव्याप्यत्तरविषयिताया साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितपक्षतावच्छेदकाव
च्छिन्नविषयिताव्यविषयितायावाविशेषितत्वादिति भावः नचविशिष्टाद्यविषयितायां साध्यनिश्चयानन्तरं समूहालम्बनानुमितौ तादृशो यथाभावासम्भवात् विषयेऽतिप्रसङ्ग एव नास्ति एवं पक्षे साध्यनिश्चयोत्तरं तद्दृगितिविषयिताविष
यकसाध्यविधेयकानुमितेरव्याप्तिविप्रलम्भे साध्यो गोचरसमिकालगाहित्वादनुमितेः साध्यधर्मितावच्छेदकतापर्यवसन्नावच्छिन्नधर्मितायां न विधेयकानुमितेः साध्याव्याप्तिपक्षविशेष्यकानुमितेश्च तज्ज्ञानानन्तरं यथाभावासत्त्वा
दिनानिष्प्रसङ्गात् प्रसक्ति द्विविधाया म् यत्र विधेये साध्यधर्मितावच्छेदकाभावावगाहित्वेन तदनन्तरं तादृशानुमितिः कदाचिज्जाता तत्रैव तानि व्याप्तिसम्भवात् द्वितीयकल्पे विषयितायाः प्रयुक्तत्वान्नैव निवेशनं एवं विरोधिविषयितापर्यन्तमनिवारणायेनाह मानस
ज्ञानेति साध्यनिश्चयस्यापादिः उभयाभावादित्यादित्वसाध्यमेवतद्विशिष्टव्याप्त्यवगाहिज्ञानसम्भवाद् यथात्र तदिति तन्निरुक्तानुमितिन्नपद्विशिष्टव्याप्तिर्वितार्थविशेषावगाहिनव्याप्तिरिति विशिष्टाज्ञानतरविषयितायाः प्रयोजकस्य तद्विषयितानम्रप्रवे
त्स्यानादृशो यथाभावप्रयोजकाभावात् व्यधिकरणतानाकारत्वरूपेणादृशोऽतिप्रसङ्गाभावात्तद्विषयितिविधेयत्वविशिष्टत्वव्यभिचारात् द्विविधविषयिताप्रयोज्यत्वाच्च यथाभावप्रयोजकत्वावगाहितानत्वाधिकावाः स्वरूपत्वव्यभिचारादिविषयिताप्रयोज्यत्व
नियमेन न मेयत्वविशिष्टव्यभिचाराद्यविषयितायां तदविषयत्वप्रयोज्यत्वविषयिताप्रयोज्यानुमितौ यथाभावप्रयोजकाभावाधिकरणत्वानुमितिनातिप्रसङ्गः उपदर्शितव्यभिचारादिविनप्राप्ता हि विषयिताप्रयोज्यायाः सेवाव्यापका
दित्वाद्यभावाधिकरणत्वात्तदवच्छेदकव्यभिचारादिविषयिताप्रयोज्यत्वेनतत्वेऽपि न च विशिष्टपक्षे विशिष्टसाध्यवत्ताग्रहप्रतिबन्धकतावच्छेदिकाया स्तादृशबाधादिविषयितायाः पातित्वव्यभिचारादिविषयिताया व्याप्तिमाह शबाधादि
विषयिताप्रयोज्याया विशिष्टपक्षे विशिष्टसाध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वाद्यभावाधिकरणतायाप्रयोजकत्वात्तादृशबाधादेर्द्धिः संप्रसक्तत्वाद्युक्त यत्किञ्चिद्विशिष्टं तरविषयितानत्र व्यापककरूपावच्छिन्नाप्रयोज्यत्वानिवेशनेनन्नत्रतास्थ
रूपे सम्भवात् व्यभिचारादिविषयिताया वाधविषयितानांः पातिविषयितानाम्नत्रभिन्नरूपेणोपदर्शितसाध्यवत्ताग्रहप्रतिबन्धकतावच्छेदकतया तेनैव रूपेणाग्रहात्तादृशविषयिता वाताप्रयोजकत्वात् नाह्यासावरूपस्यावाच्या द्विवि
धविषयितानांः पातित्वाव्यभिचारादिविषयिताया भाषी तव्यभिचारादिरूपविशिष्टविषयिताया आवश्यकत्वात् तादृशव्यापकरूपावच्छिन्नाप्रयोज्यत्वस्योक्तबाधादिविषयिताप्रयोज्यत्वेऽपि साध्यावगाहित्वाभावप्रयोजकत्वात् मेयत्वविशिष्टव्य
भिचारादिविषयितायायेनरूपेणाव्याप्त्यादिग्रहप्रतिबन्धकतावच्छेदकतानतद्रूपेणानिरूपकविषयितानत्वव्यापकेन मेयत्वविशिष्टव्यभिचारादिविषयितानांः पातिव्यभिचारादिविषयिताया मेयत्वविशिष्टव्यभिचारादिविषयिताप्रयोज्य
व्याप्त्यादिवगाहित्वानावधारणायां नियमतः प्रयोजकत्वाभावात् वाधसर्वोच्चादिविषयकज्ञानस्यचानन्तरं ज्ञानापाद्यदानुमितौ वाधादिविषयिताप्रयोज्यायाश्चाभावाधिकरणत्वात्

ग०टी० व्याप्ति० ५ २५

25

सावच्छिन्नान्तरविषयितानिरूपितत्वेपि स्वसर्वविशिष्टानीयविरोधिविषयितायापन्नस्वनिष्ठप्रतिबध्यतावच्छेदकाभाववाधिकरणत्वावगाहिप्रयोजकत्वात् एकैकविषयवाधादिमात्रस्यानन्तरं ज्ञानस्यानेवानवाधादिविषयिताप्रयोज्यस्य सावगाहि
त्वाभावाधिकरणत्वात्सावच्छिन्नान्तरविषयिताप्रयोज्यत्वव्यावाधात्सेलक्षणसमन्वयः व्यभिचारादिविशिष्टवाधादिविषयिताप्रयोज्यायादीयितिकारेणोक्तोभयाभावाधिकरणतापाद्यस्याद्यवगाहितासिरह[illegible]ज्यत्वेनयत्किंचिद्विशि
ष्टान्तरविषयितानवच्छेदकरूपावच्छिन्नतादृशवाधादिविषयितानां व्यभिचारादिविषयिताप्रयोज्यत्वनियमात्रमस्य यहायनादृशोभयाभावप्रयोजकाभावाधिकरणतापर्यन्तनिवेशः तथा सन्निविष्टेनोभयाभावाधिकरणतायाः क्रमेण
पावच्छिन्नव्यभिचारादिविषयिताप्रयोज्यत्वनियमेपितादृशोभयाभावाधिकरणतापर्यालोचनसाध्यादिमत्त्वावगाहित्वाभाववाधिकरणतायाक्रमेणवावच्छिन्नव्यभिचारादिविषयिताप्रयोज्यत्वेनतादृशवाधादेः संग्रहात् अयेतादृशोभयाभावघटि
तलक्षणाकरणेपिकेवलनिर्वह्निःसादिपक्षतावच्छेदककवह्न्यादिसाध्यकस्थलीयनिर्वह्नित्वावच्छिन्नप्रत्यवाधादिदोषेव्याप्तिलादृशवाधादितादृशस्य प्रतिबध्यकतयातदीयविरोधिविषयितायाः प्रतिबध्यकतानवच्छेदकतयानव्याप्ति
थोभयाभावप्रयोजकत्वात् तत्प्रयोजकत्वानुपगमेचतादृशहेतोरुक्तत्वव्यवहारानुपपत्तेः रूपपक्षोचनिर्वह्निः पर्वतोवह्निमानित्यादाववच्छिन्नत्वं मध्येनेतादृशाप्रयासस्यैकत्वात् नचतत्राभाववत्त्वह्निमानित्यनाहार्यज्ञानस्यप्रतिबन्धानत्वविषयकीभूताभाववा
न्निर्वह्निरित्यादिज्ञानविषयपक्षदोषस्यनिवारणम् अभाववत्त्वसामानाधिकरण्येनिर्वह्नित्वप्रसक्तस्यतादृशावह्निमत्त्वग्राहिविरोधित्वान् अभाववत्तावच्छेदेनवाह्न्यादिमत्त्वावगाहिविरोधित्वेपितादृशावह्न्यादिमत्त्वावगाहितासम्बन्धाभावादिमत्त्वतत्त्वपक्षतावच्छे
दकविशिष्टेसाध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वाव्यापकतयानवच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितायास्तथात्वियोगयाभावप्रयोजकत्वात्तद्विषयसंशयत्वानुपपत्तेः अभाववत्त्वावच्छेदेनानिर्वह्नित्वस्यस्मस्यमहत्त्वनयानडिशिष्टस्येवाप्रसिद्धेः एवं
वह्निमानिर्वह्निरित्यादिस्थलीयदोषेपितरमव्याप्तिः वह्निमन्निष्ठवह्निमत्ताद्देवेतरदोषस्यसंभवात् नहिविषयकतानस्यचकविदपिप्रतिबंधकत्वायोगात् एवंयत्रनिर्वह्निः पर्वतोवह्निमानित्यादौ पर्वतत्वादिसामानाधिकरण्येनवह्न्यभावादिमत्त्व
पक्षतावच्छेदकवक्षकत्वात् त्रपर्वतत्वादिसामानाधिकरण्येनवह्न्यादिमत्त्वंनदोषः विशिष्टपक्षतयाहार्यविरोधितेनाव्याप्तिप्रसादित्वस्यतानुपपत्तेः उक्तरीत्येतल्लक्षणानाकान्तत्वात् एवंतत्राद्यवच्छेदेनवाह्न्यादिमत्त्वमप्रसिद्धंवह्निसत्त्वपर्वतादेरविसत्त्वा
त् नापिपर्वतत्वादिसामानाधिकरण्येननिर्वह्निः पर्वतत्वावच्छेदेनवाह्न्यभावादिमत्त्वनयवाधादिदोषत्वात् स्वपक्षतावच्छेदकविशिष्टेसाध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वव्यापकविषयितावदितरधर्मावच्छिन्नप्रतिबन्धकतानवच्छेदकलक्षणानुगमनायोगात् नापि
पर्वतत्वावच्छेदेनवह्न्यभावादिमत्त्वमप्रसिद्धत्वादितितत्रनकोपिविशेषः स्मात् यत्रप्रत्यक्षत्वव्यापकत्वस्य हिषयकनिश्चयनिष्ठविरोधिविषयितायाउभयाभावव्याप्यत्वेपरस्यापूर्तताद्दशानिश्चयायाव्यवहितोत्तरानुमितित्वसंबंधेनतादृशाभावं
यत्ताभावेवतद्भिन्नत्वमितायित्युक्तेपवंचविरोधिविषयकयुद्विषयकनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितित्वव्यापकत्वात्तादृशोभयाभावेविपर्ययवसितत्वंपवंचनिर्वह्निर्वह्निमानित्यादिस्थलीयवाधादेर्विषयितायास्तत्पक्षतंवेधरूपोभयाभाव
प्रयोजकत्वासंभवेपिनिरुक्तोभयाभावप्रतियोगितावच्छेदककोटौयद्रूपावच्छिन्नविशेष्यकयद्रूपावच्छिन्नप्रकारकत्वनिविष्टंतद्रूपावच्छिन्नविशेष्यकतद्रूपावच्छिन्नप्रकारकत्वस्यैवविरोधिविषयितायांकेनयानत्रलक्षणो
समन्वयनेवतादृशप्रयोजकत्वस्यानिवेशात् नचैवंतत्रवक्तुमात्रेऽनित्यप्रसिद्धौदैवतादृशोभयाभावस्यविरोधिविषयकसमूहालम्बनस्यवाधादिविषयकनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितित्वव्यापकतायास्तत्त्वादितिवाच्यम् विरोधिविषयि
तानतिरिक्तहेत्विषयिताकनिश्चयस्यानिश्चयानेनविवक्षितत्वात् वाधादिविषयितायास्तत्रनिरुक्तविरोधिविषयितानतिरिक्तत्वविरहात् नचैवंविरोधिविषयितानतिरिक्तविषयितापदेविषयितात्वमित्येतावतेवसामंजस्येशेषवैयर्थ्य
मितिवाच्यम् यत्रपर्वतत्वादिसामानाधिकरण्येनवह्न्यादेः साध्यतातत्रपर्वतत्वादिसामानाधिकरण्येनवह्न्यभावादिमत्त्वस्यविषयितायानिरुक्तविरोधिविषयितानतिरिक्तत्वेनतथात्वासिद्धाविचारकत्वपक्षधर्मसार्थक्यात् तद्रूपादानेतादृशवह्न्य
भावादिमत्त्वविषयकनिश्चयानंतरंपर्वतत्वादिसामानाधिकरण्येनवह्न्याद्यनुमित्युत्पत्त्यानादृशानुमितेोत्पत्तिप्रसंगस्यैवसत्त्वेनतिव्याप्तानुपपत्त्याविनितत्त्वं निर्वह्निः पर्वतोवह्निमानित्यादौपत्रपर्वतत्वादिसामानाधिकरण्येनवह्न्यभावादेः पक्ष
तावच्छेदकवद्दकत्वात्तत्रपर्वतत्वसामानाधिकरण्येनवह्न्यादिमत्त्वस्यविशिष्टपक्षतयाहार्यविरोधितेनाव्याप्तिसिद्धेनानाकाल्पस्यहेत्वाभासान्तरतामपेनासंभवदोषभावस्यानिरुक्तविरोधिविषयितानतिरिक्तत्वविषयिताकत्वस्यानित्याप्तेः तादृशो
भयाभावप्रतियोगितावच्छेदकगर्भेयद्रूपविशिष्टेयेनसंबंधेनयद्रूपावच्छिन्नवैशिष्ट्यावगाहित्वनिवेशपरतेनतद्रूपावच्छिन्नविशेष्यकतत्संसर्गकतद्रूपावच्छिन्नप्रकारकानुमितित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वरूपविरोधितस्यविषयिता
यांनिवेशोऽयमेवविशेष्यकरीत्यानिर्वह्निर्वह्निमानित्यादिस्थलीयदोषेऽव्याप्तेः यत्रपक्षतावच्छेदकविशिष्टेनिरुक्तसाध्यवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयाहितिविषयितेवविरोधिविषयितापदार्थः तथाचयन्निरूपितताद्दशविषयितायाश्च
स्यपक्षाद्यनुमितित्वव्यापकत्वयोभयाभावत्वमनुमितिसमूहापाद्यार्थः निश्चयत्वंचविशेषणताविशेष्यतावच्छेदकमावानापन्नविरोधिविषयिताप्रकारकत्वे कथमितिशेषाकांक्षायांनान्यथानिर्वाह्यविशेषणविशेष्यतावच्छेदकाभावानापन्नत्वनिवे
शान्निर्वह्निः पर्वतोवह्निमानित्यादौपक्षतावच्छेदकविशिष्टेसाध्यवैशिष्ट्यावगाहिसंशयत्वविरोधिविषयप्रकारकत्वनियमेविनतादृशविशिष्टावगाहिनिश्चयाप्रसिद्धिः यदीयविषयितानादृशानिश्चयाहितिसंग्रामिसन्नावत्निक्तेकत्वावह्निमा
न्पक्षमवानित्यादौकंवादिनिष्ठवह्न्यभावादिमत्त्वेऽतिव्याप्तिः तत्राविव्याप्यवत्त्वनिश्चयस्याविवक्षाहितिनिश्चयवत्कोपिसहभावेनतद्वह्न्यभावादिमत्त्वविरोधितादृशवह्न्यभावादिमत्त्वविषयितायास्तादृशनिश्चयाहितित्वादितिनपोषवैयर्थ्यमितित
दपि वह्निव्याप्यवान्वह्निव्याप्यव्याप्यवान्वापक्षोवह्न्यभाववानित्येतादृशाहार्यज्ञानोपगमेनवह्न्यभावादिमत्त्वविषयितायावह्निव्याप्यादिमत्त्वनिश्चयहितियोक्तानित्याप्त्यनवकाशेनपोषसार्थक्यानुपपत्तेः वह्निमान्वह्निव्याप्यवान्वाह्न्यदीवह्न्य
भाववानित्येतादृशाहार्यसाध्याविशिष्टविशिष्टनिश्चयेऽक्षेत्रवह्निमानित्यादिस्थलीयवाधादिविषयितायाविशेषितक्षेत्रादिनिरूपितविषयितायाः साध्यादिनिश्चयाहितित्वेपि
हेत्वादिनिरूपितायाप्राविशिष्टविषयितावच्छिन्नाया विषयितायाः साध्यादिनिश्चयाहितिविशिष्टहेत्वादिनिरूपिताया विशिष्टविषयितासामान्यनादृशनिश्चयाहितितादृशविशिष्टनिरूपितविषयितायाएवहिते २५

ज्ञानीयधर्मितावच्छेदकताया विषयतायास्तद्भेदेऽन्यत्रानाहार्यवह्न्यादिप्रकारकत्वे ०

धिविषयिमित्यनेनविवक्षणीयत्वात्प्रतीकारात् प्रमान्यहरिःपदीयविषयितासामान्यंताहशानिश्चयाहमितद्दीयविषयितायाविवक्षणेन निर्णीहेपि विरोधिविषयताप्रालि निश्चयोप्रश प्रमितिसामान्येहयोर्व्यतिरेकस्यनिया
यथद्विषयकनिश्चयस्यैनादिकाभिधानस्य ग्रन्थकारीतिविरुद्धत्वादिति एतेनविषयितायाअभयाभावप्रयोजकत्वंताहशोभयाभावप्रतियोगितानवच्छेदकोयद्रूपविशिष्टेयेनसंबंधेनयद्रूपावच्छिन्नविशिष्टव्यादिविषयितानद्रूपा
वच्छिन्नविशेष्यकत्वसंसर्गकमद्रूपावच्छिन्नप्रकारकत्वविशेषितेनाग्रमिति तेनाउनाहार्यन्योकिकसन्निकर्षाद्यजन्यज्ञानत्वेनवाअवच्छिन्नायाप्रतिबध्यतानतिन्नरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वं एवंचयाहशविशेष्यविषयितानिरूप
तथाविधोभयाभावप्रयोजकताग्रथाताहशत्वमेवलक्षणं विषयितादौ विरोधित्वादिकथनंतुस्वरूपाख्यानमात्रमितिप्रलपितमनपास्तादेयमेव निर्वह्निर्वह्निमानित्यादिस्थलीयदोषस्योक्तप्रकारकः संग्रहत्वात् अत्रकेचित् कश्चिदि
त्यप्रिमकल्पस्यवात्रापिकल्पे दीधितिकृतां ननिर्भरः निर्वह्निर्वह्निमानित्यादिस्थलीयसिद्धासंग्रहेणास्वरसस्याप्रिमकल्पेकेचिदित्यनेनैवात्रापिकल्पेवंदनीयनेनसूचितत्वात् निर्भरत्वकेचिदित्यादिकल्पएवअत्रएवतन्मयोक्तदोषोद्धारायप्रा
कृतिःकमिति एतेनयदभावतादिधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नानेप्रतिनद्धर्मितावच्छेदकावच्छिन्नाभावादिसमानज्ञानस्यप्रतिबंधकत्वकल्पनीयेधर्मितासम्बन्धएकत्रभेदेनतत्कल्पनाप्रयुक्तम्प्रयोगयो गुरोधेनधर्मितावच्छेदकयमाननिवेशानाहार्यवह
न्यादिविशिष्टवुद्धित्ववह्न्याभावादिनिश्चयत्वायोः समानधर्मितावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्यैवप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावःकल्प्यते एवंचनहेस्यानिरासावस्यवर्णिप्रतिबंधकनिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकसंबंधमोगरवमिनिप्रतिबध्यतावच्छेदकसं
बंधेनतद्देशासंबंधितंप्रतिप्रयोजकतयावह्न्याभावादिप्रकारकज्ञानस्यवह्न्याभावादिधर्मितावच्छेदकत्वविरहप्रयोजकत्वादवह्न्याभावादिविशिष्टेवह्न्यादिवैशिष्ट्यावगाहित्वविरहस्यवह्न्याभावादिधर्मितावच्छेदककवह्न्याभावादिप्रकारकनिश्चयी
यविषयितापयुक्तत्वमवतमेवेतिनाहशनिश्चयविषयस्यसेनविप्रमत्वादनमेव नचधर्मितावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्याविपरीतज्ञानस्यप्रतिबंधकत्वे निर्वह्निर्वह्निमदितिज्ञानंजायताम्मित्याकारकेच्छानास्यनिर्वह्निर्वह्निमान्वाद्यामीवर्वांस्तव
ह्निमानित्याद्यायोधिकाहार्यज्ञानस्यविपरीतज्ञानप्रतिबध्यतावच्छेदकतानाक्रांततयादुरात्मावृथा त्वह्न्याभावादित्वादिनिश्चयकालेतथाविधेच्छासत्त्वेपिवहन्यभावविशिष्टविशेष्यकवह्निज्ञानंजायतामित्याकारकेच्छांविनैवताहशज्ञानापत्तिरितिवाच्यं
यतःसामान्यतोवह्न्यादिज्ञानेच्छाविशिष्टसाध्यवत्तापमनाहार्यत्वेनप्रतिबध्यतावच्छेदककोटौनिवेशानीयंकिंत्वाहार्यज्ञानोपयुक्तविशेष्यतानिष्ठप्रत्यासत्त्याविषयतावच्छेदकत्वेनतदवच्छेदकतासंच्छेदकसंबंधेपावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यादिज्ञानेच्छाविरहस्यवा
त्वावच्छिन्नप्राकृतग्रावच्छिन्नाधिकरणतानांद्विशिष्टधर्मितावच्छेदकतायाएवप्रतिबध्यतावच्छेदकसंबंधत्वमुपेयतेनाहशेच्छाविरहस्यप्रतिबंधकविशेषणत्वमेववाविशेषणतानाविशेषधर्मितावच्छेदकतासंबंधेनसामानाधिकरण्यसंबंधेनोपयुक्त
वा उक्तस्थलेवेच्छाभावादौ नाहशेच्छाविरहस्यसत्त्वात्ता आपत्तिरधिकमन्यत्रानुसंधेयमित्यलम् निर्वह्निःपर्वतोवह्निमानित्यादिस्थलीयदोषमाधायालापायप्रकारांतरेणलक्षणंवर्णयंतिकेचित्तामाह ताहशापत्तेरिति एतत्तावच्छेदकविशिष्टपदस्यार्थः
ताहशसाध्येति साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवदर्थः ताहशहेत्विति हेत्वावच्छेदकविशिष्टहेत्वित्यर्थः ज्ञानस्यविरोधिविषयकेयद्विषयकेज्ञानेति यो ज्ञानानज्ञानेस्तज्ञानसामान्ये तेनबाधादिविषयकस्यकस्यचित्समूहालंबनस्यताहशज्ञानविरोधित्वापादि
विषयकत्वेपिनातिप्रसंगः स्वावच्छिन्नविषयकत्वव्यापकताहशज्ञानविरोधिविषयिताकधर्मवत्त्वमितिफलितार्थः अत्रविषयितानि स्वरूपसंबंधरूपनाहशज्ञानविषयविषयकत्वप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वाभ्यांनाहशज्ञानविरोधित्वमेवनि
वेशनीयेनविषयनिष्ठमित्यवाच्यताहशज्ञानविरोधित्वनमेवलक्षणात्वसंभवेनपार्थक्येपर्यन्यप्रसंगात् अत्रचविषयनिष्ठस्यनिवेशस्यताहशज्ञानविरोधित्वस्यैवतदुपेक्षणानपादानेतथानदेवाह ताहशज्ञानविरोधित्वेति ताहशज्ञानविरोधित्वयदि
ताहशज्ञानप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वावच्छिन्नविषयिताकधर्मवत्त्वंतदासर्वविरुद्धव्याप्यतस्यपर्यवसानात्स्वनिर्वह्निःपर्वतोवह्निमानित्यादिस्थलीयदोषाघ्रातावस्थमितिनाविवक्षितं तज्ज्ञानानुवियोधित्वचेति नाद्विषयविषयकेति
तथाचनिर्वह्निःपर्वतोवह्निमानित्यादौनाहशज्ञानविरोधितानाप्रसिद्धावपितद्विषयविषयकस्यनिर्वह्निःपर्वतस्त्यादिज्ञानस्यप्रतिबंधकत्वेपवह्निमान्पर्वतस्त्यादिज्ञानेनद्विषयताभावादेववह्निमत्त्वेनादिरूपतस्थलीयाख्यासिद्धोल्लेख
ाद्यसमन्वयः अपवादस्वद्रूपतलादिस्वरूपोदासीनपदार्थविषयकसमूहालंबनात्मकपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यकसाध्यतद्याप्यहेत्वप्रकारकज्ञानविषयविषयकत्वस्वद्रूपतलमित्यादिज्ञानप्रवेशकज्ञानविषयघटाभाववद्भूतलादावतिव्याप्तिः
नचपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यकसाध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यनिरूपितव्याप्तिविशिष्टहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकपरामर्शत्वव्यापकविषयितानिरूपितधर्मावच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वावच्छिन्नविषयिताकधर्मवत्त्वा
निवेशान्नदोषः अपरवद्भूतलादिविषयितायास्ताहशत्वाभावादितिवाच्यम् यतःपर्वतोधूमवान्वह्निमान्धूमवान्वह्नेर्नो निर्वह्निःपर्वतत्वादिज्ञानस्यवह्निप्रकारकत्वाद्धूमनिरूपितानिर्वह्नित्वादिप्रकारितानिरूपितपर्वतादिविषयितासेवा
नाहार्यत्वविशिष्टहनयावह्निमान्पर्वतइत्यादिज्ञानप्रतिबध्यतावच्छेदकेनास्याः निर्वह्निःपर्वतोवह्निमानित्याद्याकारकाहार्यज्ञानसाध्यारोपेमानाभावात् आहार्यज्ञानसामान्यस्याहशविषयिताप्रयोजकत्वात्सिद्धेःविपरीतज्ञानाभावघटितायास्ताह
शविषयिताप्रयोजकतानाहार्यज्ञानसामान्यस्याहार्यज्ञानाजनकत्वात्तताहशग्रहत्वव्यापकविषयिताकवह्निमत्त्वादिप्रकारितानिरूपितानाहशपर्वतादिविषयितामाचनप्रतिबध्यतावच्छेदिकेति निर्वह्नित्वादिप्रकारतानिरूपितपर्वतादिविषयिताः तेननिर्व
ह्निःपर्वतस्त्यादिज्ञानीयविषयितानिरूप्याविषयग्रहत्वव्यापकेतिचेन्न तद्विषयितात्वादिनाग्रहत्वव्यापकवह्निमत्त्वादिविषयितानामपिनव्यापकताग्रदोषदासीनपदार्थवाराणमपाकमितिलेवम यद्रूपावच्छिन्नेयद्रूपावच्छिन्नप्रकारत्वव्यावच्छि
नाहशग्रहत्वव्यापकतद्रूपावच्छिन्नविशेष्यकतद्रूपावच्छिन्नप्रकारकग्रहत्वावच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकस्याः ऐच्छिकनिरूपितविषयिताकधर्मवत्त्वस्यविवक्षणीयतयासर्वेषामसाधारण्यादिदोषः अत्रचास्वरसस्य
नाशकेविदिति सचोक्तप्रयुक्तानिर्वह्निर्वह्निमानित्यादिस्थलीयसिद्धासंग्रहेण नैतद्धर्मितावच्छेदकतयासत्त्वाद्वह्निप्रकारकज्ञानप्रतिवह्न्यभावप्रकारकज्ञानस्यप्रतिबंधकतामतेनिर्वह्निर्वह्निमान्नित्यताहशज्ञानसमानविषयकतानाहार्यवह्नि
मःनित्याकारकज्ञानेप्रतिबंधकतानामादायलक्षणसमन्वयःसंभवतीतिबोध्यम् ताहशनाना [illegible] प्रमाणान पाश्यानि सर्वत्रयद्रूपावच्छिन्नार्थकेतावदन्यान्यतमितिं याहशपदलाक्षदेन

अत्रचनचेत्याद्यभिप्रायस्तुयद्रूपावच्छिन्नेत्याद्युक्तप्रयोगपदवाच्यः ॥ ८२

पर्वतान्वयः पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादावेकमात्रदोषस्थले ह्रदो ... वन्यायात्... दृष्टान्ते ... निमित्तव्याप्यसिध्यादीनामनुगमकतापाभावाभावदन्यान्यत्व सलक्षणानां भावपपकतेति = ८

त॰ प॰ फ स्थले यादृशदोषज्ञानस्य प्रतिबध्यज्ञानं प्रसिध्यति यथा निर्वह्निः पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्निविशिष्टपर्वताद्युपस्याश्रयासिद्धिः भावाभावविशिष्टनिर्वह्निपर्वतादिरूपस्य स्वरूपासिध्यादीनां ज्ञानस्य तत्र तादृशदोषाणां यथा ह्रदाभावे नव्याप्यपक्षे
सामा॰ कमेदेन क्रियोपणादिदोषाभावमेदेन च विभिन्नानामनुगमेन विशिष्टपक्षे विशिष्टसाधने विशिष्टसाध्यवह्निविरोधित्वरूपासिद्ध्यादीनेवानुपदव्याप्त्यत्वादयकमेदे न विशेषणविशेष्यभावमेदेन च विभिन्नानामनुगमेन विशिष्टपक्षे विशिष्टसाधनविशिष्याय
२९ रूविरोधि स्वरूपासिद्धित्वादीनेव नावदन्यान्यत्वद्वैकमेदप्रतियोगिविषयानिवेशः न तु वह्निविशिष्टपक्षत्व मिश्र...सिद्धे निर्वह्नित्वादिनापयोजनाविरहात् यत्स्थलीयया दृशदोषविषयकत्वात् प्रसिद्धवत् तस्य प्रसिद्धमनत्स्थलीयस्य निर्वह्नित्व
ह्निमानित्यादि स्थलीयस्य वाघादेरतान्स्वतादृशदोषाणाम् गतावच्छेदाभावविशिष्टनिर्वह्नित्वव्यभावोवाव्याप्यविशिष्टनिर्वह्नित्वनिर्वह्निनिष्ठवह्निभीवृव्याप्यत्वादिनानुगतरूपेणैव निवेशः अत्र च विशिष्टभिन्नभिन्नत्वसामान्य ह्रविशेष्य साधारणत्वात् सर्वमाकाशात
दिसाधारणाकाशाभावविशिष्टमेकदेशरूपवाधादिभिन्नत्वस्याप्रसिद्धत्वयाचतत्रहि शिष्टनिरूपितविवृधिनात्वनमानविषयिता निरूपकतावच्छेदकतापर्याप्त्यपि कारणापदमेवसमेवानिमतम् अत्र च प्रकाशोयादृशापत्त सा फ्के एकस्थले उक्तमसदृशानवच्छिन्नेरप्रसिद्धि
त्वेवादूरणीयः यत्रतु नत्वप्रसिद्धिस्तत्रलाभवाद्यत्वाकृतमूलत्वमालक्षणमेव साधीयः धाराप्रमेदस्याकिं चित्करतावाः स्वयमेवतत्वमाणाद्यादितत्वप्रेयम् यत्रत्वाश्रयासिध्यादिरेकविधूपत्वदोषः प्रतिबध्यज्ञानं च प्रसिद्धमहानसत्ववान्पर्वतो वह्निमान् स्व
मादित्यादौ तत्र विशिष्टपक्षत्वस्य हृविपरीत्वादि यत्राश्रयासिद्धिरादेरवदाधसामान्य लक्षणत्वानुचितन तुमहानसत्वाद्यभावविशिष्टपर्वतत्वाद्यवच्छिन्नतादृशाभाववद्व्याप्यविशेषणपर्वतत्वाद्यवच्छिन्नादिभिन्नभिन्नत्वस्यपनिरुक्तसमूहालंबनातुमितिविर
द्यतिवत्सर्वदोषादिनाप्यनंत एकमात्रदोषस्थलत्वमिति एकविधिपदव्यत्रदोषसाहित्य प्रकत्वात्पतिवध्यज्ञानं च प्रसिद्धं तादृशस्थलत्वमर्थः तेन यथा ह्रदाभावतद्व्याप्यमेदेन च सर्वत्रदोषाणां नानात्वसंभवादेकमात्रदोषस्थलत्वाप्रसिद्धत्वपिनंक्षतिः तत्र तादृशत्व
नेकसंख्याश्रयासिद्धिवादिकमिति यावत् इत्यस्य लक्षणम् यत्रपरामर्श विरोधिनोव्यभिचारविरोधासिद्धत्वस्य दोषानन्तर्वाय प्रतिबध्योयः पर्वतो वह्निमान् ध्दव्यादित्यादौ न स्वरामर्शविरोधित्वमेव साधारणलक्षणम् यत्र बाधप्रतिरोधासिद्धविरोधानवस्था व्यभिचारविसंधा
दूषे वह्निमान् धूमात्कांचनमयद्धोवह्निमान् धूमानद्रूदःकांचनमयवह्निमान्धूमानद्रूदो वह्निमान्कांचनमयधूमाहिपाठे तत्र विशिष्टपक्षे विशिष्टसाध्यसाधनं वोविशिष्य वगाहिज्ञानं तद्विरोधित्वमेव तथा एवं यत्र व्यभिचारासिद्धौ पक्षे प्रमोकांचनमयः पर्वतो वह्नि
मान्धूमादित्यादौ विशिष्टपक्षविषयकव्याप्तिविशिष्टसाधनवृद्धिविरोधित्वादिकं तथैवानुपपित्तिप्रमा ननु नागदमीवच्छिन्नभिन्नभिन्नत्वरूपलक्षणघटकतत्र द्विर्गणाभागासिद्धत्वाहेत्वाभाससमानाधिकरणमेदानउभापक्षे विपक्षव्यभिचारावादुकत्वयानहितरोयोवैयर्थ्यमतआह
सचेति सवाच्यो नाम्नावोऽतिरिक्तरूपेणेति योजना सचतत्तद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकमेदकूटावच्छिन्नप्रतियोगिताकोऽतिरिक्तः मनद्धर्मातिरिक्तः तथ्याघधर्मिभेदानवैयर्थ्यं तत्तद्धर्मावच्छिन्नमेदमात्रावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाभावस्य स्वप्रतियोगितावच्छेदकीभ
नमेदप्रतियोगितावच्छेदकतत्तद्धर्मस्तत्तद्रूपत्वविनादृशमेदसाधावच्छिन्नप्रतियोगिताकमेदत्वसमानाधर्मेवुक्तपापेत्यानदिशिष्टमेकस्यैवमेदस्यानुवनकत्वविधुक्तत्वादित्यभिप्रायः एतत्त्व पाप्याभिप्रायेण तत्तद्धर्मावच्छिन्नतिरूपितविषयि
तान्यनमविषयिनानिरूपकतावच्छेदकधर्मैव संलक्षणत्वेपि कारणविकामकतयाविशेषणार्थ्यकामितत्वधर्थेयम् तत्रसाध्याद्विभेदेन लक्षणामेदेकृतो वह्निमानिनाविरुद्धमोपलन्धाभ्यपेतदेलाभाससहाधारणपामभवान् तादृशलक्षणकाना
नौपत्तविपत्तोरूपसंगतिरिनतत्राह पञ्चविधमेवास्तीति पञ्चविधत्वोक्तिरित्यर्थः तत्संभवस्थलेति यत्र च येषामेव हेत्वाभासानां संभवो गोस्थोह इत्यादिस्थोरोतत्स्थलीयलक्षणाकांतस्य पञ्चविधत्वाभिप्रायेणेत्यर्थः नवीनलक्षणानुगमासिद्धमेदानुमा
नेमाना सिद्धिरित्यत आह व्यभिचारादेरिति प्राप्यादिमेदानियंत्रितत्वात् साध्यादिमेदानियंत्रितत्वसालक्षणाद्वेतोदेतान तथा वलक्षणमेव लक्षणानवच्छेदकसाधानुगमात्र मागासिद्धिरितिभावः नत्वेवमणानुगतोऽत्र संभवान्यायैः प्रकारः साधीयान
नित्यत आह यद्यपीति दर्शितवद्नुगमासेवापि तावदनानात्वमित्यमेदानुमापकमेव नन्वसो यपदरदनिमित्तं तथा मतिनिर्वह्निद्विविशिष्टे वह्निसाध्ये धूमोदुष्टः सपादेपदव्याप्यवच्छेदाभावविशिष्टपर्वतत्वाद्यवच्छिन्नानुमितमवदधक ... नि वह्नि
त्वविशिष्टे वह्निसाधनहेत्वादेरनतिधात्वकुलप्रसंगात् प्रसिद्धान्तस्यहेत्वन्तर्विनिर्वह्नित्वविशिष्टविशेष्यकवह्न्यनुमितिप्रयोजनकत्वार्थकत्वासंभवात् किं त्वत्र व्यवप्रयोजक प्रमाणं ज्ञाविषायिता निरूपकत्वमेवतथा ... प्रकारता नि
रूपितप्राप्तिप्रकारतानिरूपितमुखत्वाद्यवच्छिन्नप्रकाशतो मयमेवसाधनपदार्थः प्रकारतानाः पसाधनपदार्थैकपरत्वदर्थैकदेशो प्राप्तिप्रकारतानिरूपकप्रकारताया वच्छेदकत्वाद्वह्निपदत्र निपाद्यस्य वह्निनिष्ठत्वस्य स्वरूपसंबंधेन साध्यताघटप्रकारत्वाद
येसप्रयुक्ता धर्मस्य निर्वह्नित्वादि विशिष्टविशेष्यतायाश्च निरूपितत्वसंबन्धेनान्वयः साधनपदोत्तरसप्तम्या निरूपकत्वद्वितीयार्थः निरूपकत्वे च निरुक्तसाधनपदार्थैकदेशः प्रथमान्वयः तद्वितनिरूपकत्वेवह्नित्वावयवः द्वितीयार्थे दृशनिरूपकत्व
योदेवपदार्थैकदेशकार्यान्वयः तथा च निर्वह्नित्वविशिष्टविशेष्यतानिरूपितवह्निनिष्ठप्रकारतानिरूपकत्वस्य तादृशविशेष्यतानिरूपितवह्निप्रकारतानिरूपितप्राप्तिप्रकारतानिरूपितमुखत्वाद्यवच्छिन्नप्रकारतानिरूपकत्वस्य च द्वयोरभा
वप्रयोजकत्वमानुमानविषयतानिरूपकत्वानिलेवान्वयबोधः प्रतिबन्धकीभूतप्रमाविषयितानिरूपकाभावेरि, तत्त्वभासः यत्र पर्वतो वह्निमान् धूमोदुष्टस्त्वादिप्रयोगतारणायज्ञिप्तविवक्षितायामनुमानापत्तिर्निवेशितस्य दोषघटकत्वेन साध्य
सदोषव्यवहाराभावादसंदोषत्वादोषस्य विषयक निरूप्याश्रयवहितोऽनतानिनि निष्टतादृशमेयाभावाधिकरणता प्रयोजकाधिकरणतावच्छेदकविरोधि विषयितामप्रयोज्यताकमयपदलोपपदार्थ इति दिक् ॥ इति सामान्यनिरुक्तिः ॥
अश्वसाधारण्यस्य पक्षतावच्छेदकमिसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगितात्मकसंबन्धात्पक्षस्य च पक्षनिष्ठसाध्याभावव्याप्यवत्त्वरूपस्य हेतोर्विरोधिविषयकत्वनयासाधारणत्वानुप्रतिबन्धकत्वं निर्विवादमेव परेन्तस्तानदृशायो हेतोरस्य भिन्नानुमानक
त्वात्तद्धेतुः प्रतिबन्धकत्वमावश्यकमिति तादृशाय व्याप्तनार्थवरस्य दृशाविशेषरूपतादिस्वलक्षणानुस्थितिरन्यथासाधारणादिना प्रतिबन्धकतायाश्च विशेषस्यापपत्तिः अविनत्वात् अप्रसिद्धादृशमूलमन्यथाख्याताभावमवतारणिकामाह
सप्टेनदिति समत्र साधारणपदसत्स्थालीयासाधारण्यतत्पदोपयुक्तकार्यहेतुविशेषप्रकाशकसाध्यविशेषत्व ... विषयकत्वस्य निरूपितप्रतिबन्धकहेतुविषयकज्ञाननाशादीनां गुणानान्हपयप्रतियुक्ताकागति २९
दिकमपि त्वादिनिभावः तत्र केवलं सर्वसाध्यवत्त्वाद्यतत्वेन रोगोपिलसाधनपदनित्वविशिष्टत्वादृशाविशिष्टविषयकत्वप्रतिबन्धकतातिरिक्तमप्रत्यनुमाह सर्वेति तत्र हेतावश सत्वात् अत्राह नेः साध्यवतिपक्षे हेतोर्हेत्वमिति निरस्तश्च तथा